

Coronasceptis in de media

Coronasceptis in de media

Joep Schaper

Emillie V. de Keulenaar (Rijksuniversiteit Groningen)

Marc Tuters (Universiteit van Amsterdam)

m.m.v.

Mathilde van Rijsewijk (Universiteit van Amsterdam)

Sociaal en Cultureel Planbureau

Den Haag, juni 2023

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is een interdepartementaal, wetenschappelijk instituut, dat – gevraagd en ongevraagd – sociaal-wetenschappelijk onderzoek verricht. Het SCP rapporteert aan de regering, de Eerste en Tweede Kamer, de ministeries en maatschappelijke en overheidsorganisaties. Het SCP valt formeel onder de verantwoordelijkheid van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Het SCP is opgericht bij Koninklijk Besluit op 30 maart 1973. Het Koninklijk Besluit is per 1 april 2012 vervangen door de 'Regeling van de minister-president, Minister van Algemene Zaken, houdende de vaststelling van de Aanwijzingen voor de Planbureaus'.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2023

SCP-publicatie 2023-10

Opmaak binnenwerk: Xerox, Den Haag

Eindredactie en productiebegeleiding: Future Communication, Utrecht

Omslagontwerp: Xerox, Den Haag

Foto omslag: ANP | Remco Koers

Copyright

U mag citeren uit SCP-rapporten, mits u de bron vermeldt.

U mag SCP-bestanden op een server plaatsen mits:

1. het digitale bestand (rapport) intact blijft;
2. u de bron vermeldt;
3. u de meest actuele versie van het bestand beschikbaar stelt, bijvoorbeeld na verwerking van een erratum.

Data

SCP-databestanden, gebruikt in onze rapporten, zijn in principe beschikbaar voor gebruik door derden via DANS: www.dans.knaw.nl.

Contact

Sociaal en Cultureel Planbureau

Postbus 16164

2500 BD Den Haag

www.scp.nl

info@scp.nl

Via onze website kunt u zich kosteloos abonneren op een elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

1	Inleiding	5
2	De pandemie in de media: onderzoeksopzet	6
3	Sociale media	8
3.1	Inleiding	8
3.2	Analysemethode	10
3.3	Resultaten	13
3.4	Rol van contentmoderatie	22
4	Dagbladen	23
4.1	Inleiding	23
4.2	Analysemethode	24
4.3	Resultaten	27
4.4	Conflict als invalshoek	30
5	Conclusie	31
	Literatuur	33
	Bijlage A Netwerkfiguren coronasceptische hashtags op sociale media	34

1 Inleiding

Tijdens de coronacrisis richtten overheden en internationale organisaties zoals de Verenigde Naties (VN) zich op het wereldwijd bestrijden van corona. De overheid nam maatregelen die stuurden op menselijk gedrag, zoals isolatie bij klachten, bezoekbeperkingen, een mondkapje dragen en vaccinatie. Twijfel aan de ernst van de coronacrisis, of aan de effectiviteit of intentie van de coronamaatregelen, maakte dat mensen minder bereid waren zich aan die maatregelen te houden. Daardoor zou de pandemie verergeren, zo was de gedachte vanuit overheidsinstellingen.

Sociale en journalistieke media zijn door hun grote bereik belangrijk gebleken om informatie over corona en de coronamaatregelen te verspreiden. In het publieke debat in de media ontstonden gedurende de pandemie coronasceptische ideeën, waarop een tegenreactie kwam in diezelfde media en in de beleidsvorming. De Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) sprak zelfs van een infodemie en de Europese Commissie maakte zich er ook zorgen om (WHO 2020; EC 2022a). Die zorgen gingen over de verspreiding van onwaarheden die de bestrijding van corona kunnen ondermijnen. Toch is het vanuit democratisch oogpunt belangrijk dat er in het debat ruimte is voor verschillende ideeën en zienswijzen op corona en de bestrijdingsmaatregelen. Hier botst dus de overheidsplicht om de volksgezondheid te beschermen met de vrijheid van meningsuiting en het ideaal van een levendig en pluriform maatschappelijk debat. In dit onderzoeksrapport analyseren we over welke ideeën het gaat op sociale media en in dagbladen als we het hebben over coronasceptis.

Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt dat er tijdens de pandemie op sociale media verschillende coronasceptische ideeën werden besproken. De onderwerpen verschilden gedurende de crisis en tussen socialemediaplatformen; ook was er verschil tussen de platformen in de toon van het debat. Vanaf de zomer van 2020 kwamen er veel meer berichten op sociale media waarin werd getwijfeld aan de intenties van politiek en overheid, of aan de werking van de vaccins. Er werden ideeën gedeeld met bijvoorbeeld kritiek op het kabinet, maar ook over de grote rol van internationale organisaties als het World Economic Forum (WEF) en de WHO. Later in de pandemie nam de diversiteit van ideeën af en vinden we vooral termen als hoax en leugens en berichten over burgerlijke vrijheden en discriminatie, vooral op de meer mainstream platformen zoals Facebook en Twitter. De socialemediaplatformen hebben elk een eigen profiel en dynamiek. Dit kan komen door verschil in doelgroep, het soort berichten of de mate van contentmoderatie, al hangen deze drie zaken ook met elkaar samen.

In de vier onderzochte dagbladen – *AD*, *NRC*, *de Volkskrant* en *De Telegraaf* – werd coronasceptis vooral als een conflict tussen aanhangers en tegenstanders neergezet, waarbij de achterliggende zorgen van coronasceptische mensen veel minder naar voren kwamen. Als het over coronasceptis ging, dan gebeurde dit vaak óf positief, waarbij een coronasceptische bron wordt aangehaald, óf juist negatief, waarbij het bericht vaak is geschreven zonder bron en dus vanuit de auteur van het bericht. De toon is veel minder vaak neutraal of uitleggend weersprekend. Coronasceptis werd zodoende neergezet als een strijd tussen twee waarheden, waarbij het sceptische perspectief vaak zonder inhoudelijke uitleg terzijde werd geschoven als onwaar of als complottheorie, en er maar weinig ruimte werd gemaakt om uit te leggen waarom een uitspraak wel of niet klopt. Deze bevindingen interpreteren we in het licht van de belangenafweging die de samenleving, overheid, journalistiek en socialemediaplatformen moeten maken over hoe om te gaan met meerstemmigheid tijdens een pandemie.

2 De pandemie in de media: onderzoeksopzet

In hoeverre en hoe mag de overheid ingrijpen op grondrechten om de volksgezondheid te beschermen tijdens een pandemie? Dit is een van de belangrijke afwegingen die volgens het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) centraal stond bij de behandeling van de tweede tranche van de aanpassing van de Wet publieke gezondheid, waarmee eventueel toekomstige pandemieën en de pandemische paraatheid moesten worden geregeld (Hoefman et al. 2023). We moeten een geïnformeerd debat kunnen voeren over de noodzakelijkheid, wenselijkheid en mogelijkheid om in te grijpen in de vrijheid van meningsuiting ten behoeve van pandemiebestrijding, of juist om de vrijheid van meningsuiting steviger te verankeren. Daarvoor is het belangrijk te weten waarover coronasceptis gaat, hoe de zorgen tijdens de coronacrisis zijn veranderd en wat de verschillen tussen media zijn. Met deze inzichten kunnen we de verschillende zorgen en belangen tegen elkaar afwegen.

De vrijheid van meningsuiting is een grondrecht en mensen hebben recht op privacy. Deze rechten kunnen in botsing komen met andere grondrechten. De overheid is daarom in principe terughoudend met ingrijpen op de vrijheid van meningsuiting en met het beperken van het publieke debat. In Nederland zijn media en mensen vrij om te berichten wat zij willen en waarover zij willen, zolang ze daarmee de wet niet overtreden. Ook de publieke omroep heeft redactionele vrijheid. Sociale media bepalen zelf wat zij wel en niet toelaten op hun platform, hoewel de Digital Services Act (DSA) en de Code of Practice on Disinformation (beide van de Europese Unie) wel kaders geven waarbinnen platformen kunnen opereren (EC 2022b). Contentmoderatie is daar onderdeel van. Het kader van de DSA is echter niet dwingend; uiteindelijk bepalen de socialemediabedrijven zelf hoe zij hun platform inrichten en gebruikers moeten akkoord gaan met de voorwaarden om een platform te kunnen gebruiken. Zo wordt een belangrijk deel van ons online publieke debat gevoerd onder de voorwaarden van commerciële partijen.

We weten dat media elk hun eigen manier hebben waarop ze omgaan met informatie. Daarbij moeten we vooral onderscheid maken tussen sociale media en journalistieke media. Journalistieke media hebben journalisten in dienst die informatie checken en gebonden zijn aan een redactiestatuut. Op sociale media zijn de gebruikers tegelijkertijd zender/auteur en ontvanger. Zij zijn meestal geen lid van een grotere mediaorganisatie met een redactiestatuut en kunnen daarom veel vrijer zeggen wat ze willen, waarover ze willen, zonder de juistheid te hoeven bewijzen. Dit wordt wel enigszins begrensd door de socialemedia-platformen zelf. Met contentmoderatie proberen sociale media hun platformen zoveel mogelijk vrij te houden van bijvoorbeeld oproepen tot geweld, bedreigingen, pornografisch materiaal en schokkende beelden. Tijdens de pandemie hebben sommige sociale media daar berichten die de volksgezondheid kunnen schaden aan toegevoegd (De Keulenaar et al. 2022). Dit geldt vooral voor de platformen die zich richten op een breed publiek, zoals Facebook, Instagram en Twitter. Op andere (sociale) media, zoals 4chan, BitChute en Telegram, is er niet of nauwelijks moderatie en kunnen debatten over maatschappelijke onderwerpen er heel anders uitzien. Door al deze verschillen verwachten we dat de aanwezigheid van coronasceptische ideeën en de manier waarop erover werd bericht, afhankelijk zijn van het medium dat we onderzoeken.

We onderzoeken voor dit rapport welke coronasceptische ideeën te vinden zijn op een aantal sociale media en in de vier grootste Nederlandse dagbladen van januari 2020 tot en met december 2021.¹ Welke coronasceptische ideeën bestaan er, hoe veranderen die gedurende de pandemie en welke verschillen zijn er tussen de verschillende media?

¹ Voor sociale media hebben we een ruimere tijdsperiode kunnen onderzoeken: tot en met april 2022.

We beginnen met de analyse van sociale media en vervolgens presenteren we de dagbladanalyse. Deze studie is exploratief van aard. We willen inzicht bieden in hoe verschillende sociale media omgaan met coronasceptische ideeën, hoe de contentmoderatie van verschillende socialemediaplatformen eruitziet, en ten slotte of (en hoe) de doelgroep van een platform mogelijk invloed heeft op de onderwerpen en de toon van de berichten. Omdat de diversiteit van sociale media groot is en het aantal berichten enorm, maken we gebruik van grofmazige kwantitatieve inhoudsanalyse.

Bij de dagbladen onderzoeken we ook *hoe* die over coronasceptische ideeën hebben bericht, waardoor we minder verschillende titels kunnen onderzoeken en het aantal coronasceptische onderwerpen wat meer beperken. Bij dagbladen gaat het om keuzes van journalisten en redacties die ten grondslag liggen aan de manier waarop de zorgen van coronasceptische mensen aan bod komen in het nieuws. Om te reflecteren of dat op een goede manier gebeurt, is het nodig om de dilemma's van sociale media en de journalistiek te schetsen, maar ook om systematisch de berichtgeving te onderzoeken. Dat laatste doen we in dit onderzoeksrapport.

3 Sociale media

3.1 Inleiding

3.1.1 De platformfunctie

Sociale media hebben een belangrijke plaats ingenomen in het publieke debat en krijgen een steeds grotere plaats in het mediadieet van mensen (Schaper et al. 2019). Sociale media maken het makkelijker om een groot aantal bronnen te volgen, in plaats van dat je afhankelijk bent van de nieuwsprogramma's die je volgt op radio en tv, of een of enkele kranten die je leest. Omdat er op sociale media meestal vanuit personen zelf in plaats van vanuit organisaties wordt gecommuniceerd, zijn de berichten persoonlijker van aard en is er meer ruimte voor meningen, ironie en sarcasme.

Het onderscheid tussen nieuwsconsument en nieuwsmaker vervaagt op sociale media. Ook gewone socialemediagebruikers kunnen actief meedoen aan discussies over het nieuws, in plaats van die enkel passief te volgen. Dit zorgt ervoor dat veel mondige mensen kunnen meedoen aan het maatschappelijk debat en daar invloed op kunnen uitoefenen. Veel journalisten volgen de debatten op sociale media en raken geïnspireerd door nieuwtjes of invalshoeken die ze zien. Zo vinden ideeën van sociale media ook hun weg naar de journalistieke media.

Door deze eigenschappen hebben het nieuws en de discussie daarover op sociale media een andere dynamiek dan in traditionele, journalistieke media. *De Groene Amsterdammer* en de Utrecht Data School hebben verschillende onderzoeken gedaan naar hoe die dynamiek in Nederland eruitziet. Zij laten bijvoorbeeld zien dat de grootste groep gebruikers op Twitter aan de rechts-nationalistische kant van het politieke spectrum staat (Boeschoten en Van de Ven 2019). Ook blijkt uit hun onderzoeken dat alternatieve ideeën over corona en complottheorieën veelvuldig langskomen op sociale media (Van Gool en Van de Ven 2020).

Tijdens de coronacrisis was er veel kritiek op de rol van sociale media in het bieden van een platform voor mis- en desinformatie (Skafle et al. 2022). Bij *misinformatie* gaat het om de verspreiding van informatie die niet klopt, maar de afzender zich niet bewust is van het feit dat die informatie onwaar is. Van *desinformatie* wordt gesproken als het gaat om de moedwillige verspreiding van informatie die onwaar is.

3.1.2 Algoritmes

In journalistieke media komt het beeld naar voren dat juist socialemediaberichten die extremere standpunten of spannendere alternatieve ideeën bevatten vaker bij de gebruikers langskomen dan neutrale berichten. Deze zorg vinden we bijvoorbeeld in de Verenigde Staten (Tufekci 2018; Nicas 2018), maar ook in Nederland (Lubach 2018). Voor de platformen is het lucratief om de aandacht van gebruikers zo lang mogelijk vast te houden. Ze hebben er dan ook belang bij om berichten die de aandacht trekken prioriteit te geven boven de wat saaier berichten. Hoe vaker mensen op die spannendere berichten klikken, hoe meer en extremere berichten ze te zien krijgen (op basis van een algoritme dus). Op die manier kunnen mensen in een filterbubbel terecht komen en kunnen extremere meningen normaliseren.

Deze zorg over de gevolgen van algoritmes kunnen we op drie punten nuanceren. Ten eerste is het academisch bewijs voor algoritmes die leiden tot extremisme dun. Hoewel onderzoek hiernaar gecompliceerd is, laten Brown et al. (2022) zien dat het YouTube-algoritme mensen vooral richting mainstream conservatieve opinies stuurt en dus niet per se richting extremisme. Ten tweede zouden mensen, om de filterbubbel goed te laten werken, niet of nauwelijks andere media moeten volgen, dan de route van het algoritme van sociale media. Uit het *Digital News Report* blijkt dat, zeker in Nederland, mensen ook nog veel nieuws via andere bronnen te zien krijgen, zoals via de televisie of kranten/sites (CvdM 2022). In het onderzoeksrapport *Coronasceptis in Nederland* vonden we geen samenhang tussen het aantal verschillende mediatitels dat mensen volgen en de mate van coronasceptis. Daarnaast vonden we

geen overtuigend bewijs dat iemand coronasceptischer wordt naarmate diegene meer sociale media dan journalistieke media volgt. Ten derde is de invloed van media op de meningsvorming van mensen veel gecompliceerder dan de meest zorgelijke stemmen over filterbubbels doen voorkomen. De invloed van media op wat mensen denken, is een van de grondvragen van de communicatiewetenschap. Waar vroeger nog werd gedacht dat mensen zeer beïnvloedbaar zijn door mediaberichtgeving, is dit idee inmiddels sterk genuanceerd. Mensen interpreteren mediaberichten altijd vanuit hun bestaande denkkader en meningen (Severin en Tankard 2001: 262-266). Nieuws kan mensen wel aan het denken zetten over zaken waar ze misschien daarvoor nog niet over nadachten, maar mensen wegen nieuwsberichten altijd af tegen eerder gevormde kennis en meningen.

Ondanks deze nuancerings zijn algoritmes belangrijk voor hoe mensen media ervaren en welke content zij te zien krijgen. De nuancerings zijn echter wel de reden dat wij ons in dit onderzoek niet richten op de algoritmes, maar op de inhoud: waar gaat coronasceptis op sociale media over? Hierbij onderscheiden we sociale media op basis van het soort berichten dat er kan worden geplaatst en hoe streng het medium de content modereert.

3.1.3 *Verschillen in focus*

Socialemediaplatformen hebben veel functionaliteiten met elkaar gemeen (zoals het delen van berichten, foto's en filmpjes met zowel vrienden als onbekenden), maar ze verschillen in waar zij op focussen. Zo is Facebook voornamelijk bedoeld om berichten te delen met bekenden en richt Instagram zich meer op het delen van foto's. Twitter is meer gericht op geschreven berichten naar een breder publiek met dus ook meer onbekenden. YouTube bevat alleen video's met discussies eronder, en ook hier is de doelgroep voornamelijk het bredere publiek. Ook inhoudelijk zijn er verschillen. De tot nu toe genoemde sociale media zijn bekend bij een groot publiek en richten zich op de massa. Op andere sociale media, zoals 4chan, BitChute en Telegram, zijn meer alternatieve debatten te vinden en is er minder tot geen content-moderatie in vergelijking met de meer mainstream platformen.

3.1.4 *Contentmoderatie*

Contentmoderatie is voor de grootste socialemediabedrijven een middel om ongewenste content van hun platform te weren. Het gaat hierbij om bijvoorbeeld bedreigingen, discriminatie, pornografisch materiaal, schokkende beelden, haatzaaien, of mis- en desinformatie. Dit doen platformen op verschillende manieren. De lichtste vorm van contentmoderatie is het lager ranken van mogelijk schadelijke berichten, zodat die minder prominent te zien zijn en het plaatsen van een waarschuwing bij een bericht. In sommige gevallen (bv. schokkende beelden) is het nodig dat de gebruiker eerst de waarschuwing wegklikt voordat het bericht zichtbaar wordt. Bij mogelijke mis- of desinformatie staat er bij de waarschuwing soms een link van een officiële instantie met informatie over dat onderwerp. Zwaardere vormen van contentmoderatie zijn het verwijderen van berichten die niet aan de richtlijnen van het platform voldoen, een account tijdelijk op non-actief zetten na meerdere schendingen van de regels, en in het uiterste geval zelfs helemaal verwijderen van dat account.

Sociale media gaan zelf over hun contentmoderatiebeleid, maar de Europese Unie adviseert de platformen wel om regels op te stellen voor wat wel en niet mag op hun platform, duidelijk te maken hoe ze modereren en hoe ze met gebruikers communiceren over die moderatie (EC 2022b). Platformen modereren deels door middel van algoritmes en deels handmatig (De Keulenaar et al. 2022). Het is moeilijk voor onderzoekers om grip te krijgen op hoe die algoritmes precies werken. Die zijn vaak niet openbaar en ontzettend complex. Daarnaast is het niet duidelijk hoe het algoritme dat ervoor moet zorgen dat mensen geïnteresseerd blijven en dus spraakmakende content voorgeschoteld krijgen, zich verhoudt tot het bestrijden van schadelijke content. Hiertussen zullen sociale media balanceren en hoe die afweging uitpakt, verschilt per medium en door de tijd.

3.2 Analysemethode

We hebben een breed palet aan sociale media onderzocht: Twitter, Facebook, Instagram, YouTube, BitChute, qchan en Telegram. Deze platformen verschillen in karakter, doelgroep, contentmoderatie-beleid en manier van ontsluiten van data. De informatie op de platformen die we selecteren moet openbaar zijn en moet bestaan uit geschreven tekst. Hierdoor vielen Snapchat (beeld), WhatsApp (privé) en TikTok (video) af. Voor Instagram, YouTube en BitChute hebben we de titels en beschrijvingen van de beelden onderzocht. We hebben ons alleen op het Nederlandstalige debat gericht. Natuurlijk zijn er ook Nederlanders die in het Engels posten om een ander of breder publiek te bereiken, maar wij kunnen in het Engels niet bepalen of het Nederlandse gebruikers zijn; het hele Engelstalige debat in kaart brengen is vanzelfsprekend onmogelijk. Hierdoor hebben we relatief weinig berichten van BitChute en qchan onderzocht, want daar is de voertaal overwegend Engels. Telegram valt alleen te onderzoeken als we naar specifieke groepen zouden kijken en we zouden dan alleen recente data kunnen gebruiken. Terugzoeken is daar niet goed mogelijk, waardoor we het voor dit onderzoek moesten doen met data die de Universiteit van Amsterdam al eerder verzamelde voor een onderzoek naar radicaal rechtse en *alt-right*-groepen (Peeters 2020). Uit eerder onderzoek blijkt dat die groepen sterk overlappen met coronasceptische groepen en samen het nieuwsdebat op Telegram domineren (Simon et al. 2022). Deze selectie van groepen geeft daardoor toch een aardig beeld van het coronasceptische debat op Telegram.

Er zijn verschillende manieren om te onderzoeken waarover het coronasceptische debat gaat en hoe dat door de tijd verandert. Wij hebben gekozen voor een benadering die zowel inductieve (*bottom-up*) als deductieve (*top-down*) kenmerken heeft. In eerste instantie lazen we veel socialemediaberichten en stelden we een lijst van coronasceptische zoektermen op. Met deze zoektermen doorzochten we de sociale media en vervolgens downloadden we van al die berichten de bijbehorende hashtags. Hashtags bestaan vaak uit woorden die de post kernachtig beschrijven. Mensen gebruiken ze om aan bestaande debatten te linken en om meer aandacht voor een bericht te genereren. Het zoeken van berichten op basis van de nieuw gevonden hashtags leverde weer nieuwe termen op om mee te zoeken. Het heen en weer gaan tussen de berichten en onze zoektermen verhoogde bij iedere stap de validiteit van de meting. Uiteindelijk deelden we de hashtags en zoektermen in een aantal categorieën in die naar ons inzicht verschillende onderwerpen in de discussies vertegenwoordigden. Bij deze selectie en indeling keken we steeds goed of de kernwoorden sceptisch van aard waren en welke indeling van zoektermen het best de verschillende onderwerpen vertegenwoordigde. Het selecteren en indelen deden we met meerdere onderzoekers; twijfelgevallen bespraken we om tot een weloverwogen indeling te komen. Van iedere zoekterm lazen we ook een aantal berichten, om te kijken of die berichten inderdaad over corona gingen, sceptisch van aard waren en het onderwerp vertegenwoordigden dat paste bij de indeling. Zo controleerden we steeds of we met de zoektermen wel vonden wat we ermee beoogden te zoeken. Accurate zoektermen vonden we van groter belang dan het ophalen van alle artikelen, waarbij er onvermijdelijk veel ruis zal zijn. Termen die we als ambigu beoordeelden, deelden we niet in.

Deze werkwijze resulteerde in de volgende categorieën: 5G,² anti-overheid, anti-coronamaatregelen, vaccinsceptis, burgerlijke vrijheden en discriminatie, hoax en leugens, controlestaat, opstand en actie, internationale controle. In kader 3.1 lichten we de onderwerpen kort toe. Bij het werken met zoektermen is het soms lastig om heel duidelijk te bepalen waarover iets gaat. Door de grote hoeveelheid berichten is het onmogelijk om alle berichten over corona te onderzoeken. Omdat we geïnteresseerd waren in coronasceptische berichten, bestonden onze zoektermen alleen uit woorden die als coronasceptisch te classificeren zijn. Toch vingen we met de zoektermen, zeker aan het begin van de coronacrisis ook veel niet-sceptische berichten. Daarbij ging het met name om berichten die zich afzetten tegen vaccinsceptis en daarom wel coronasceptische termen bevatten. Ook zijn er duidelijke gradaties in hoe sceptisch termen en berichten zijn. Onderwerpen als 'anti-overheid' en 'anti-coronamaatregelen' bevatten veel termen die kritisch zijn op de overheid, maar achter de onderwerpen 'controlestaat' en 'internationale controle' zitten berichten die een stap verder gaan in hun kritiek en meer uitgaan van de kwade wil van nationale of internationale elites.

² 5G is het vijfde generatie mobiele netwerk en maakt onder andere heel snel mobiel internet mogelijk. Sommige mensen zijn bang dat het netwerk gezondheidsschade veroorzaakt door de straling die ermee gepaard gaat en brengen corona in verband met dit netwerk.

Kader 3.1 Uitleg van de verschillende onderwerpcategorieën

5G

Dit gaat over het idee dat het coronavirus iets te maken heeft met de implementatie van het 5G-netwerk (bv.: 5G, straling, radiatie, in totaal 5 zoektermen).

Anti-overheid

Dit is een breed onderwerp, waarbij het vooral gaat om kritiek op de overheid of de politiek (bv.: roverheid, bananenmonarchie, nepparlement, in totaal 29 zoektermen).

Anti-coronamaatregelen

Bij dit onderwerp richt de kritiek zich specifiek op de anti-coronamaatregelen, zoals de lockdown, mondkapjes, 3G en 2G³ en coronapas (bv.: prankzinnig, quterreur, slavenpas, in totaal 17 zoektermen).

Vaccinscepsis

Hierbij gaat het om weerstand tegen de coronavaccins. Het kan gaan om het gevaar van de vaccins of wantrouwen in de werking van de vaccins, maar ook om termen die suggereren dat er meer zit achter de vaccins, zoals dat het een middel zou zijn om de bevolking te controleren (bv.: vaccinatieschade, pfizerleak, gentherapie, in totaal 47 zoektermen).

Burgerlijke vrijheden en discriminatie

Dit is een specifiekere vorm van kritiek op de overheid en coronamaatregelen, waarbij de nadruk ligt op de rechten van coronasceptische mensen of ongevaccineerden (bv.: gezondheidsdiscriminatie, medischeapartheid, discriminatiecode, in totaal 19 zoektermen).

Hoax en leugens

Dit onderwerp is minder specifiek en bevat termen die duidelijk suggereren dat de coronacrisis een leugen is, maar waarbij niet duidelijk wordt gesteld wie waarover liegt (bv.: coronahoax, sheeple, neppandemie, in totaal 71 zoektermen).

Controlestaat

Dit onderwerp bevat termen die suggereren dat Nederland een controlestaat of een surveillancestaat is of tijdens of door de coronacrisis is geworden (bv.: politiestaat, angstpropaganda, controlemaatschappij, in totaal 52 zoektermen).

Opstand en actie

Hierbij gaat het om verzet tegen de coronamaatregelen, dus ook oproepen om zich er niet aan te houden of om ertegen te demonstreren (bv.: ikdoenietmeermee, kominopstand, vrijheidsstrijder, in totaal 23 zoektermen).

Internationale controle

Dit onderwerp bevat termen die refereren aan ideeën over internationale actoren die achter de coronacrisis zouden zitten, zoals The Great Reset⁴ of The New World Order (bv.: plandemic, greatreset, deepstate, 65 zoektermen).

³ Het 2G-beleid houdt in: volledig gevaccineerd of genezen van een coronabesmetting. Het 3G-beleid houdt in: volledig gevaccineerd, genezen van een coronabesmetting of negatief getest in de afgelopen 24 uur. Het beleid is vanaf de tweede helft van 2021 bedoeld om te bepalen wie waar toegang toe heeft (bv. horeca en festivals).

⁴ De term verwijst naar de titel van een boek van Klaus Schwab en Thierry Malleret van het WEF, een internationale non-gouvernementele organisatie. Het boek beschrijft een visie op de wereld na de coronapandemie gericht op duurzaamheid, meer gelijkheid tussen mensen en meer samenwerking tussen landen (Schwab en Malleret 2020). Het schetst een beeld en een beleidsagenda met digitale innovaties, robots, digitale volgsystemen en de inzet van artificiële intelligentie. Participanten in de deelstudie *Op zoek naar alternatieven* spreken hun zorgen uit over verstrekkende gevolgen van de ideeën in het boek, zoals overheidssurveillance.

Met de zoektermen uit kader 3.1 downloadden we tussen september 2021 en april 2022 berichten van de geselecteerde sociale media met een plaatsingsdatum van januari 2020 tot en met april 2022. Het downloaden gebeurde niet doorlopend, waardoor het mogelijk is dat berichten die binnen afzienbare tijd weer zijn verwijderd, niet zijn meegenomen. Soms verwijderden gebruikers zelf een bericht, omdat zij er bijvoorbeeld niet meer achter stonden. Ook de platformen verwijderden berichten, omdat zij het geen geschikte content vonden. Door deze contentmoderatie konden wij niet alle berichten onderzoeken die op een medium geplaatst zijn, maar alleen de berichten die op een medium aanwezig waren op het moment van downloaden. In onze analyses is er van sociale media met een actievere contentmoderatie minder extreme content aanwezig (Facebook, Instagram, Twitter en YouTube) dan van media met minder of geen actieve contentmoderatie (4chan, BitChute, Telegram).

Tabel 3.1 geeft het aantal gevonden berichten per medium weer dat we selecteerden met onze zoektermen. De verschillen in aantallen gevonden berichten zijn groot. Dit komt onder andere door onderscheid in de populariteit van de verschillende sociale media en hoe levendig het coronadebat er is gevoerd in openbare groepen. Het komt ook door de focus op taal, die bij Twitter, Telegram en Facebook groter is. Bij BitChute, Instagram en YouTube gaat het meer om foto's en video's. Daarvan hebben we alleen de titels en beschrijvingen meegenomen en die leverden uiteraard minder tekst op dan berichten op media die zich meer richten op het geschreven woord.

Tabel 3.1 Aantal gevonden berichten op basis van zoektermen (januari 2020 t/m april 2022)

medium	aantal gevonden berichten
Twitter	522.468
Telegram	26.706
Facebook	12.064
BitChute	4.883
4chan	1.422
Instagram	1.102
YouTube	511

Bron: Twitter API v.2, Crowdtange voor Facebook en Instagram, YouTube API v.2, BitChute API via qCAT, Telegram API en 4chan via qCAT; RUG-/UvA-/SCP-bewerking 2021-'22

3.2.3 Privacy by design

Om de privacy van de gebruikers van sociale media te beschermen, hebben wij *privacy by design* toegepast. Gezien de mogelijke aanwezigheid van bijzondere persoonsgegevens is de map op de SCP-server waarin de socialemediaberichten staan, afgeschermd. Alleen projectmedewerkers kregen toegang tot deze map. Rechten werden bepaald op basis van betrokkenheid bij het onderzoeksproject. Het SCP levert geen bestanden aan derden en openbaart nooit persoonsgegevens die herleidbaar zijn tot een individueel persoon. Dat is ook de reden waarom we in de onderzoeksrapporten niet citeren uit socialemediaberichten. We hebben geheimhoudingsafspraken met de Universiteit van Amsterdam en de Rijksuniversiteit Groningen vastgelegd in een overeenkomst over de gezamenlijke verwerkingsverantwoordelijkheid.

3.3 Resultaten

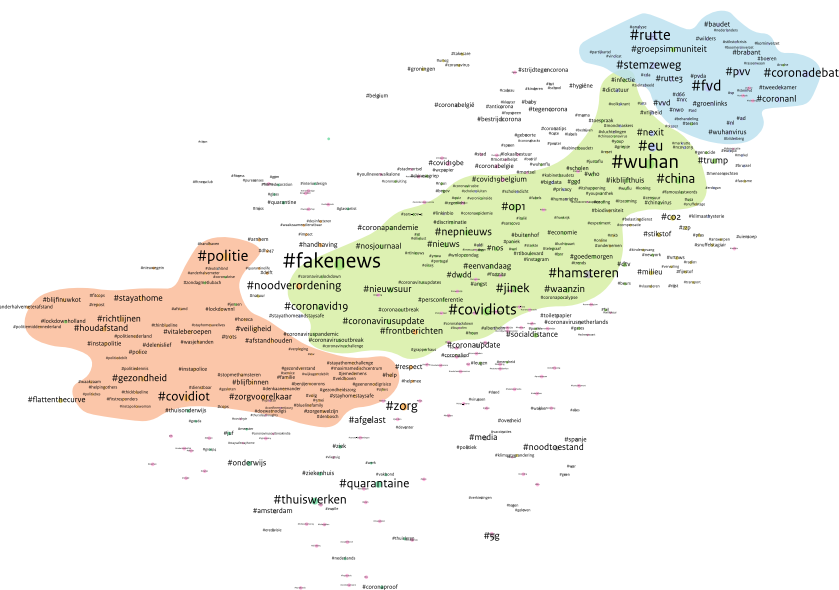
3.3.1 Verschillende fasen van sceptische onderwerpen

Met de hashtags die we in categorieën indeelden, doorzochten we de berichten. Woorden die in dezelfde berichten voorkwamen als de hashtags die we hadden ingedeeld, laten we zien in de vorm van zogenoemde netwerkfiguren (zie de figuren 3.1 t/m 3.5). Hoe groter de woorden in deze netwerken, hoe vaker ze voorkomen. Deze netwerkfiguren vertegenwoordigen dus onderwerpen als controlestaat en vaccinscepsis met aanverwante woorden. De figuren verschillen behoorlijk van elkaar, afhankelijk van de maand in de pandemie waar we naar kijken. De verschillende ontwikkelingen in het coronasceptische debat worden zo inzichtelijk. Door de tijd heen veranderde het debat en we onderscheiden daarin vijf fasen die deze veranderingen het duidelijkste weergeven. We illustreren ze met netwerkfiguren van de maand waarin die fase het duidelijkst naar voren komt. Deze analyses hebben we gemaakt op basis van alle socialemediaberichten die we hebben geselecteerd. Omdat Twitter en Facebook eruit sprongen door het hoge aantal gevonden berichten, zijn deze media oververtegenwoordigd in de analyse. Dit komt door het openbare karakter van deze platformen en doordat wij alleen openbaar beschikbare data konden onderzoeken, maar ook omdat dit bij uitstek sociale media zijn waar veel publiek debat plaatsvindt. We zijn vooral geïnteresseerd in wat er allemaal geplaatst is, dus we hebben niet gewogen voor het medium of voor de impact (zoals het aantal keren dat een bericht gedeeld is).

3.3.2 Fase 1: maart 2020

In maart 2020 was het debat op de meeste sociale media nog nauwelijks coronasceptisch te noemen. Zelfs met coronasceptische zoektermen vonden we maar weinig duidelijk sceptische of kritische berichten. Er was wel een onderwerp over de coronaregels, maar dit bestond grotendeels uit oproepen aan anderen om zich netjes aan de regels te houden, zoals #houdafstand en #zorgvoorelkaar. We vonden ook een groter onderwerp met termen die betrekking hebben op media en de berichtgeving over de pandemie. Hier kwamen al wel wat kritischere termen naar voren, zoals #fakenews en #waanzin. Ten slotte was er in deze maand van de eerste lockdown een onderwerp over de politieke besluitvorming met ook daar al tekenen van kritiek, bijvoorbeeld de term #stemzweg.

Figuur 3.1 Netwerkfiguur van coronasceptische hashtags op sociale media in fase 1: begin van de pandemie, maart 2020 (klik [hier](#) of op de figuur voor een vergroting)

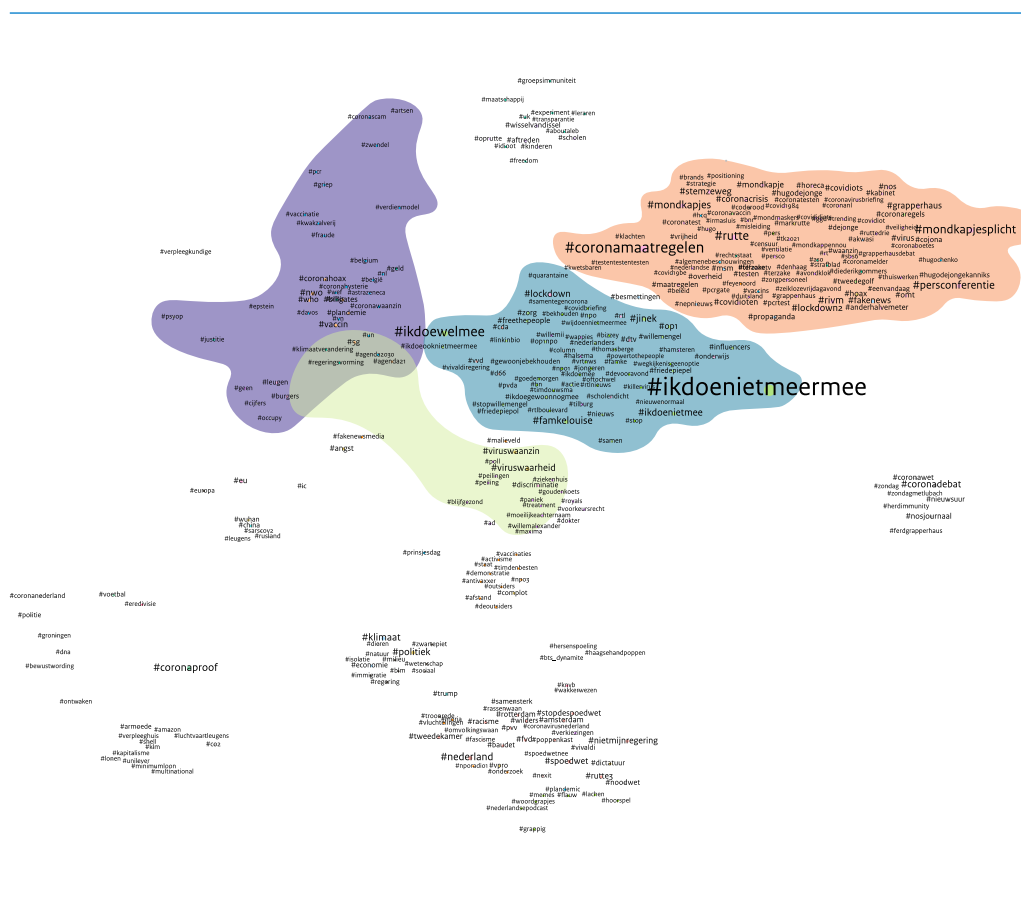

Bron: Twitter API v.2, Crowdtange voor Facebook en Instagram, YouTube API v.2, Bitchute API via qCAT, Telegram API en 4chan via qCAT; RUG-/UvA-/SCP-bewerking 2021-'22

3.3.3 Fase 2: september 2020

Coronasceptis kwam vanaf de zomer van 2020 op sociale media op gang, met de maand september als een goed voorbeeld van die eerste vormen van kritiek en scepsis. Een katalysator hiervan was de actie #ikdoenietmeermee van een groep bekende Nederlanders en influencers. De actie kreeg veel aandacht, zowel op sociale media als in journalistieke media. De actie kreeg niet alleen steun, maar ook veel kritiek. De term #ikdoewelmee kwam ook vaak terug op sociale media. Ook de term #wappies als scheldwoord voor coronasceptische mensen werd populair. In deze maand was er ook een onderwerp met algemenere woorden over de politiek en de maatregelen. Veel van die termen waren niet duidelijk sceptisch of ondersteunend. Er waren wel twee andere onderwerpen waar wat meer scepsis uit sprak: een onderwerp met daarin de namen van een van de grootste groepen mensen die tegen de coronamaatregelen zijn, #viruswaanin, later genoemd #viruswaarheid. Daarbij staan ook termen als #paniek en #discriminatie. Het laatste onderwerp vertegenwoordigt internationale controle, internationale verbanden die achter de coronacrisis zouden zitten, bijvoorbeeld #NWO (New World Order), #WEF (World Economic Forum) en #BillGates. Op #NWO na gaat het om bestaande organisaties en personen die in hetzelfde onderwerp in verband werden gebracht met termen die duiden op een complot, zoals #plandemie, #coronahysterie en #zwendel.

Figuur 3.2 Netwerfijg van coronasceptische hashtags op sociale media in fase 2: begin van de scepsis en #ikdoenietmeermee, september 2020 (klik [hier](#) of op de figuur voor een vergroting)

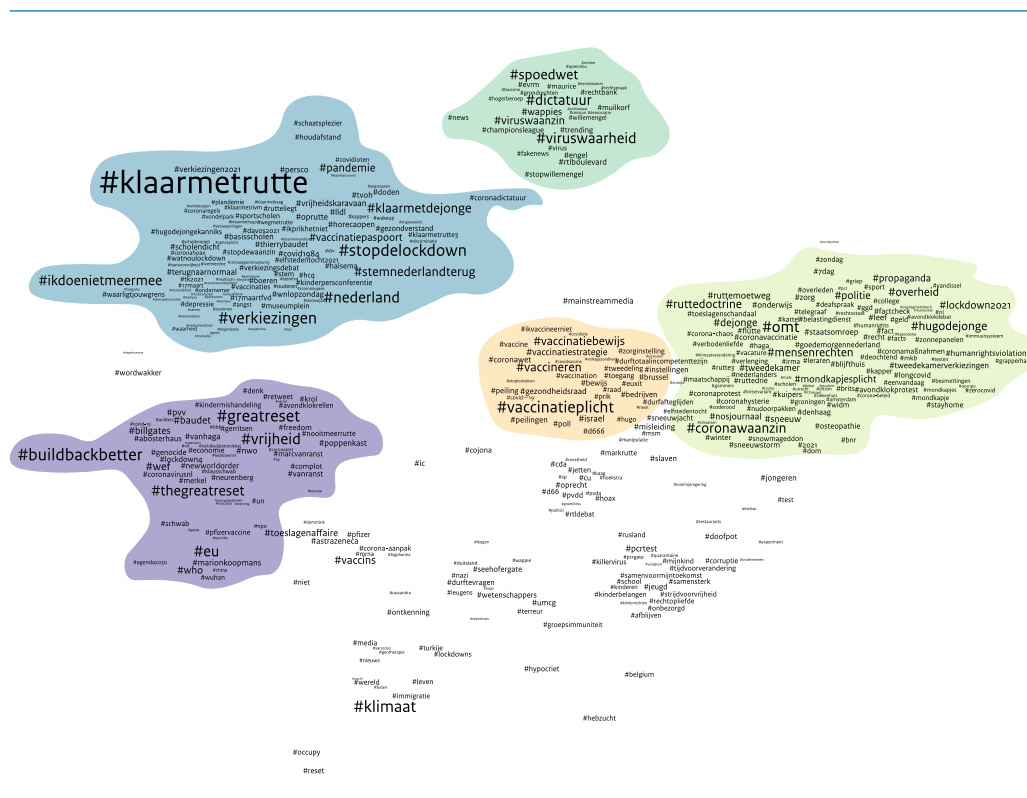

Bron: Twitter API v.2, Crowdtange voor Facebook en Instagram, YouTube API v.2, Bitchute API via qCAT, Telegram API en qchan via qCAT; RUG-/UvA-/SCP-bewerking 2021-'22

3.3.4 Fase 3: februari 2021

In februari 2021 vonden we een grote diversiteit aan onderwerpen van kritiek en scepsis. Er was bijvoorbeeld een onderwerp over de controlestaat met termen als #dictatuur, #grondrechten en #muilkorf. Een ander iets groter onderwerp bevatte vaccinscepsis, met #vaccinatieplicht en #ikvaccineer niet. Er was nog steeds een internationale controle- onderwerp, maar in februari 2021 stond #thegreatreset op de voorgrond en kwam #NWO minder vaak voor. Een ander onderwerp bestond uit meer actiegerichte termen, zoals #stopdelockdown, nog steeds #ikdoenietmeermee en #klaarmetruite. Ten slotte was er wat meer algemene scepsis over de coronacrisis, geïllustreerd door termen als #coronawaanzin, #propaganda en #mensenrechten.

Figuur 3.3 Netwerkgifur van coronasceptische hashtags op sociale media in fase 3: verschillende onderwerpen van scepsis en kritiek, februari 2021 (klik [hier](#) of op de figuur voor een vergroting)

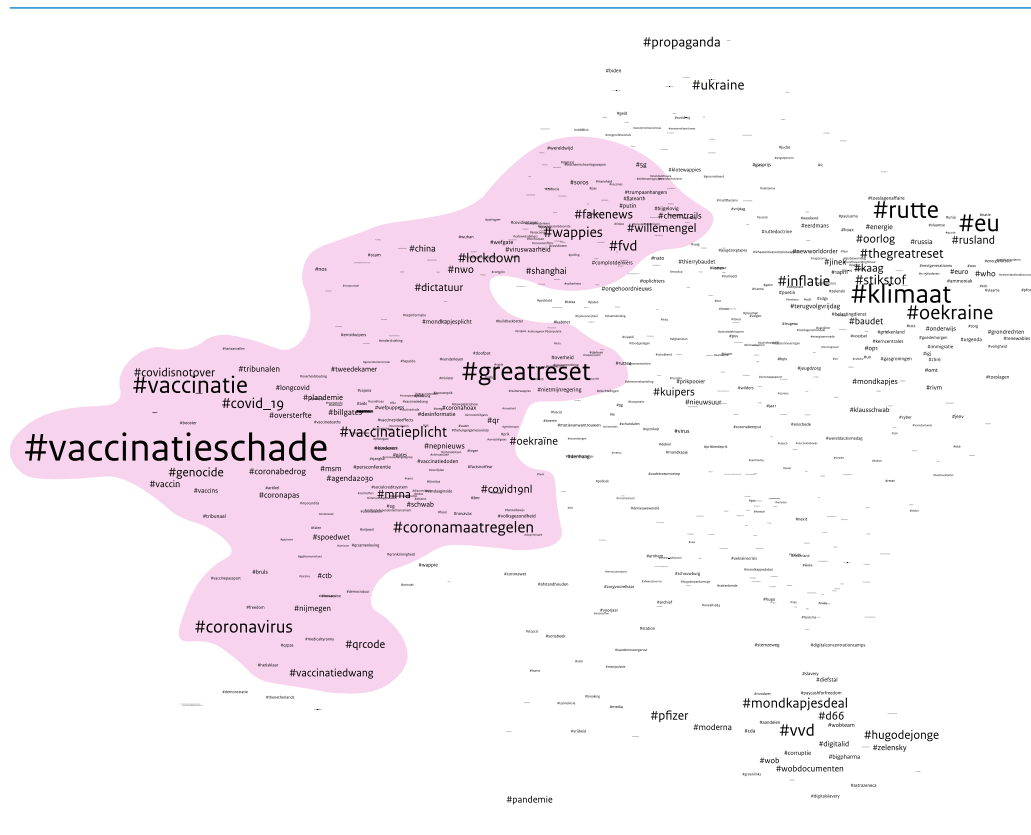
Bron: Twitter API v.2, Crowdtange voor Facebook en Instagram, YouTube API v.2, Bitchute API via qCAT, Telegram API en qchan via qCAT; RUG-/UvA-/SCP-bewerking 2021-'22

3.3.6 Fase 5: april 2022

In april 2022 was er nog één onderwerp over (namelijk: anti-coronamaatregelen) met een verzameling van termen die ook al terug te vinden waren in eerdere maanden, zoals #vaccinatieschade en #greatreset. De diversiteit aan onderwerpen met daarin veel verschillende termen was inmiddels weg en er bleef een anti-coronaverhaal over. Wel zagen we buiten dat onderwerp de opkomst van nieuwe onderwerpen die niet over corona gingen, zoals #klimaat, #Oekraïne en #stikstof.

Figuur 3.5 Netwerkgatuur van coronasceptische hashtags op sociale media in fase 5: anti-coronamaatregelen en nieuwe onderwerpen, april 2022

(klik [hier](#) of op de figuur voor een vergroting)

Bron: Twitter API v.2, Crowdtange voor Facebook en Instagram, YouTube API v.2, Bitchute API via qCAT, Telegram API en 4chan via qCAT; RUG-/UvA-/SCP-bewerking 2021-'22

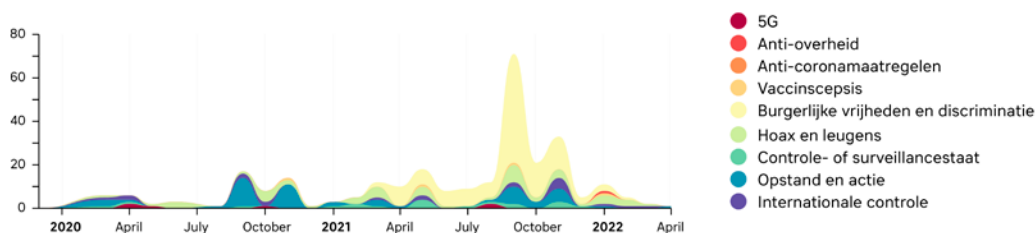
3.3.7 Coronasceptisch debat per platform

Socialemediaplatformen hebben elk een eigen karakter en doelgroep. Hierdoor verschillen ze van elkaar in hoe groot het coronasceptische debat wordt gevoerd, welke onderwerpen er worden besproken, hoe sceptisch het debat is en welke toon het heeft. Om die verscheidenheid te duiden, analyseerden we de sociale media met onze zoektermen met gecategoriseerde hashtags over tijd per medium (zie figuur 3.6 tot 3.12). We onderzochten hierbij hoe vaak onze ingedeelde zoektermen per maand voorkwamen in de geposte berichten per medium. Daarnaast lazen we van alle media de drie populairste berichten per maand, om een indruk te krijgen op welke manier het coronasceptische debat op de platformen werd gevoerd.

Instagram

Instagram telde relatief weinig coronasceptische berichten (figuur 3.6). We zochten op de beschrijvingen (*captions*) van de berichten in de tijdlijn op openbare accounts, niet op teksten van berichten die zichzelf na korte tijd verwijderen (*stories*) of op privéaccounts. Hierdoor onderzochten we slechts een deel van de berichten op dit medium. Instagram is een medium dat meer op beeld is georiënteerd en is ook wat meer privé dan maatschappelijk of politiek georiënteerd. In de eerste maanden van de coronacrisis was er vooral veel niet-sceptische coronacontent. In het najaar van 2020 kwam het coronasceptische geluid op. De meeste berichten hiervan gingen over actie en verzet tegen de maatregelen, met name over de coronademonstraties die toen regelmatig plaatsvonden. Later in de pandemie ontstond er ook kritiek op het beleid, vooral in het najaar van 2021, met discussies over de coronapas en de toegang tot uitgaansgelegenheden voor ongevaccineerden. Op Instagram gingen er in vergelijking met andere platformen veel minder ideeën rond over wat erachter zat, zoals het onderwerp controlestaat of internationale controle (bv. The Great Reset). Het is onduidelijk of dit verklaard kan worden door het soort medium of door contentmoderatie. Dat laatste lijkt het meest waarschijnlijk, omdat we weten dat die ideeën wel voorkwamen op de platformen die door meer mensen worden gebruikt, zoals Facebook en Twitter.

Figuur 3.6 Aantal coronasceptische berichten op Instagram, per onderwerp, per maand, januari 2020 t/m april 2022

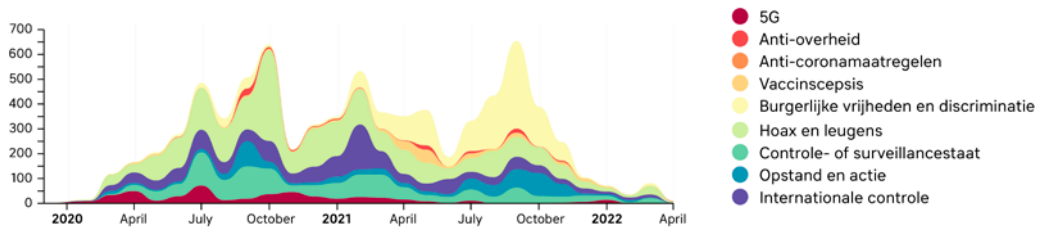

Bron: Crowdtange, RUG-/UvA-/SCP-bewerking 2021-'22

Facebook

Op Facebook vonden we veel meer berichten dan op Instagram (figuur 3.7). In het begin van de coronacrisis waren die nog nauwelijks coronasceptisch. De berichten bevatten wel de sceptische termen, maar gingen veel meer over hoe mensen de lockdownperiode doorkwamen of wat de maatregelen betekenden voor hun bedrijf of privéomstandigheden. In juli 2020 ging het vooral over leugens, de controlestaat en internationale controle. In september en oktober van dat jaar beleefde het onderwerp leugens een grote piek. Dit kwam vooral door de hashtag #ikdoenietmeerme, die veel berichten genereerde, zowel met steun als met veel kritiek. Een groot deel van de steunberichten stelde dat de coronacrisis een hoax is, zonder dat er altijd werd geduid wie erachter zit, of waarom het een hoax zou zijn. Hiermee begonnen wel de coronasceptische berichten meer en meer de overhand te nemen in onze analyses en nam de bijvangst van niet-sceptische berichten af. Zeker vanaf de jaarwisseling 2020-2021 waren praktisch alle berichten die we vonden coronasceptisch. Begin 2021 kwam internationale controle als onderwerp op Facebook in zwang. Hierna nam het aantal coronasceptische berichten af, om weer toe te nemen in de zomer en het najaar van 2021. In die tijd kwamen dezelfde onderwerpen op als op Instagram: discussies rond de coronapas en het 2G- en 3G-beleid.

Figuur 3.7 Aantal coronasceptische berichten op Facebook, per onderwerp, per maand, januari 2020 t/m april 2022

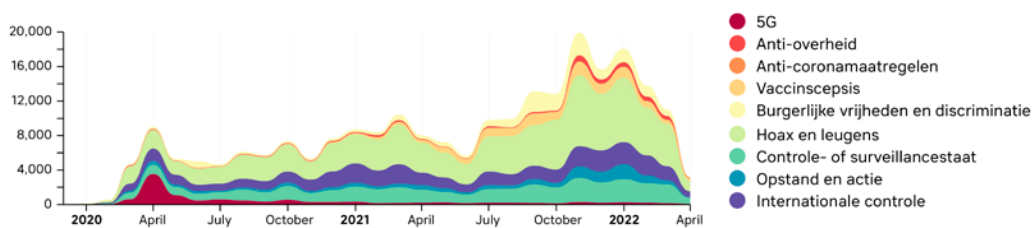

Bron: Crowdtange, RUG-/UvA-/SCP-bewerking 2021-'22

Twitter

Twitter bevat de meeste coronasceptische berichten in totaal (figuur 3.8). Dit is logisch, omdat veruit de meeste tweets openbaar zijn en Twitter een medium is waar veel over politiek en maatschappij gediscussieerd wordt, terwijl Facebook en Instagram vooral belangrijk zijn om sociale contacten te onderhouden. In het begin van de coronacrisis ging het coronasceptische debat op Twitter nog over 5G, maar dat verdween snel naar de achtergrond. Daarna bleef de verdeling een tijd lang redelijk stabiel, met hoax en leugens, internationale controle en controlestaat als belangrijkste onderwerpen. In het najaar van 2021 was het debat het hevigst. Het ging toen nog altijd voornamelijk over hoax en leugens, maar ook over vaccinsceptis, controlestaat en internationale controle, al kwamen die in mindere mate voor.

Figuur 3.8 Aantal coronasceptische berichten op Twitter, per onderwerp, per maand, januari 2020 t/m april 2022

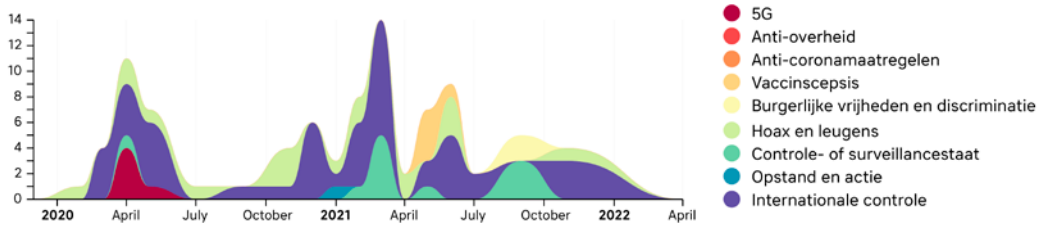

Bron: Twitter API v.2, RUG-/UvA-/SCP-bewerking 2021-'22

YouTube

Op YouTube is de coronasceptische kant van het debat maar klein; het ging om weinig video's (figuur 3.9). Dit komt waarschijnlijk door contentmoderatie en verwijderingen. Een indicatie voor dat vermoeden is de fluctuatie van de aantallen in vergelijking met de videosite BitChute. Waar YouTube een dip liet zien in de aantallen vanaf juli 2020, nam het aantal video's op BitChute vanaf die maand juist een vlucht. Door de lage aantallen op YouTube hadden enkele video's veel invloed op de figuur, die er daardoor wat wisselvallig uitziet. Toch is het duidelijk dat video's over internationale controle relatief vaak voorkwamen over de hele periode. Verder waren er ook pieken voor opstand en actie, en voor vaccinsceptis.

Figuur 3.9 Aantal coronasceptische video's op YouTube, per onderwerp, per maand, januari 2020 t/m april 2022

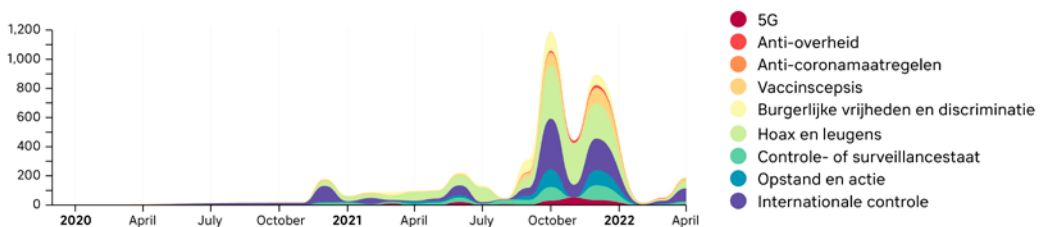

Bron: YouTube API v.2, RUG-/UvA-/SCP-bewerking 2021-'22

Telegram

Op Telegram kwamen we in het eerste anderhalf jaar van de pandemie maar weinig berichten over corona tegen (figuur 3.10). Dit komt waarschijnlijk doordat Telegram populair was geworden als antwoord op contentmoderatie door Facebook en Twitter. Dit vermoeden wordt ondersteund door berichten op die platformen die naar Telegramgroepen verwezen en waarin deelnemers expliciet aangaven dat ze naar dat medium overgingen, omdat je daar wel alles mag zeggen. Ook steeg het aantal downloads van de app Telegram flink in de zomermaanden van 2020, toen de coronasceptis toenam, en daarmee de contentmoderatie op Twitter en Facebook (Statistica 2020). Bij deze berichten valt op dat in een groot deel van de berichten uit de beginperiode wel coronagerelateerde termen werden genoemd, maar dat die eigenlijk niet over corona gingen. Dat was pas vanaf november 2020 het geval, waarbij de berichten meestal over internationale controle gingen. Vanaf april 2021 kwamen de berichten over corona echt op gang, waarbij het vooral over opstand en actie ging. De berichten zijn een stuk sceptischer dan die op Twitter, Instagram en Facebook. Vaak werd in de Telegramberichten snel uitgegaan van kwade wil van de machthebbers, zowel nationaal als internationaal. Hoax en leugens en internationale controle zijn dan ook de onderwerpen die het vaakst terugkomen.

Figuur 3.10 Aantal coronasceptische berichten op Telegram, per onderwerp, per maand, januari 2020 t/m april 2022

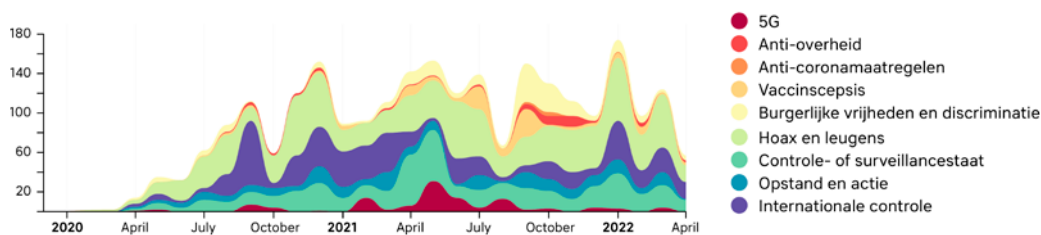

Bron: Telegram API, RUG-/UvA-/SCP-bewerking 2021-'22

BitChute

Op BitChute vonden we veel meer coronasceptische video's dan op YouTube (figuur 3.11). De toon op dit medium was anders dan op andere sociale media. Zo waren er veel video's die niet specifiek over corona gingen, maar meer zijdelings corona noemden. Die video's gingen vaak over hoe internationaal opererende elites op de achtergrond aan de touwtjes trokken. Corona maakte daar meestal maar een klein onderdeel van uit. Alles wat wel duidelijk over corona ging, was coronasceptisch. Er kwamen wel veel verschillende coronasceptische onderwerpen langs. Dat begon in de zomer van 2020, met vooral video's over internationale controle en het onderwerp hoax en leugens. Vanaf april 2021 maakten 5G en controlestaat wat meer onderdeel uit van de besproken onderwerpen. Vanaf het najaar van 2021 zagen we vaccinscepsis en het onderwerp burgerlijke vrijheden en discriminatie meer terug. Vanaf 2022 gingen de berichten op BitChute vooral over internationale controle, hoax en leugens, en de (nationale) controlestaat.

Figuur 3.11 Aantal coronasceptische video's op BitChute, per onderwerp, per maand, januari 2020 t/m april 2022

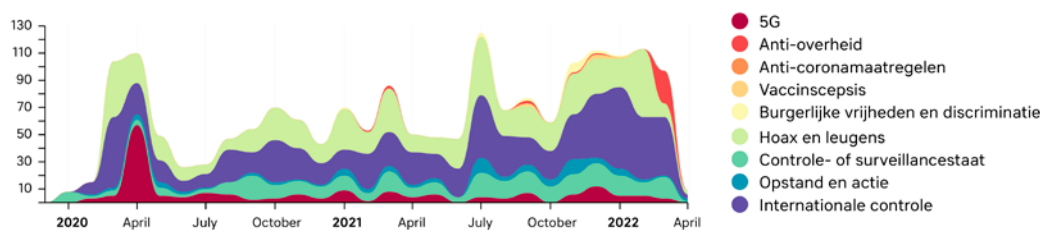

Bron: qCAT, RUG-/UvA-/SCP-bewerking 2021-'22

4chan

Bij het lezen van berichten op 4chan viel op dat de toon heel anders was dan die op andere sociale media. Er werden veel krachttermen gebruikt en gebruikers scholden regelmatig op elkaar en op de buitenwereld. Het debat had er een duidelijk vijandigere toon dan op andere sociale media. Net als op BitChute zijn op 4chan de berichten zo goed als allemaal coronasceptisch. Een deel van de berichten ging niet specifiek over corona, maar over plannen van machthebbers, waar corona slechts een onderdeel van uitmaakte. In het begin van de coronacrisis gingen de berichten het meest over 5G, internationale controle en hoax en leugens. Na die periode ging het de rest van de coronacrisis nog altijd over hoax en leugens, en internationale controle, maar maakte 5G plaats voor (nationale) controlestaat.

Figuur 3.12 Aantal coronasceptische berichten op 4chan, per onderwerp, per maand, januari 2020 t/m april 2022

Bron: qCAT, RUG-/UvA-/SCP-bewerking 2021-'22

3.4 Rol van contentmoderatie

De resultaten van de socialemedia-analyse tonen hoe coronasceptische ideeën gedurende de coronacrisis veranderden. Aan het begin van de crisis waren deze geluiden nog maar mondjesmaat te horen en waren ze vaak gekoppeld aan 5G of bestaande complottheorieën. Later namen ze flink toe en speelden ideeën als internationale controle en de controlestaat een belangrijke rol, net als verwijten van leugens en bedrog aan het adres van de machthebbers. Daarbij gingen mensen minder in op de achterliggende redenen daarvan.

De signatuur van de verschillende sociale media is terug te zien in hoeveel en hoe sceptische ideeën over corona aan bod kwamen in de berichten. Zo werd internationale controle op Twitter en Facebook in verhouding een stuk minder vaak besproken dan op de sociale media die zich meer op alternatieve ideeën richten, zoals BitChute, 4chan en Telegram. Daarnaast waren die alternatieve, minder gereguleerde sociale media een stuk harder van toon. Dit kan komen door de doelgroep die zij aanspreken, maar ook door contentmoderatie. Waar de meer algemene sociale media moderatie toepassen om hun platform aantrekkelijk te houden voor grote groepen mensen, is de aantrekkingskracht van de alternatieve sociale media juist dat die moderatie er niet is. Contentmoderatie leidt zo dus niet alleen direct, maar ook indirect tot een ander debat met andere onderwerpen en een andere toon.

Deze bevindingen roepen vragen op over de gevolgen van contentmoderatie die we in het kader van dit onderzoek niet kunnen beantwoorden. Wat doen mensen die zich beperkt voelen door de contentmoderatie op de meer mainstream sociale media? Blijven zij daar, of verplaatsen zij zich naar de meer alternatieve sociale media? En als ze uitwijken en in aanraking komen met het debat op alternatieve sociale media, wat doet dat dan met hun opvattingen? Er zijn bijvoorbeeld aanwijzingen dat tijdens de coronacrisis het gebruik van Telegram is toegenomen. Het zou kunnen dat dit te maken heeft met gebruikers die zich niet meer thuis voelden op Twitter en Facebook, ook gezien een aantal berichten dat hier expliciet melding van maakte. Bij het nadenken over contentmoderatie is het goed om deze dynamieken mee te wegen.

4 Dagbladen

4.1 Inleiding

Naast sociale media onderzochten we de aandacht voor coronasceptische onderwerpen in Nederlandse dagbladen. We laten in dit hoofdstuk zien hoe het debat in de periode januari 2020 tot en met december 2022 veranderde en hoe dagbladen daarin van elkaar verschilden. Ongeveer een kwart van de Nederlandse bevolking leest dagelijks een krant (Schaper et al. 2019). Het vertrouwen in dagbladen is ook redelijk hoog (CvdM 2022). Dagbladen spelen daarmee een belangrijke rol in het publieke debat.

We onderzochten voor dit onderzoek de vier grootste Nederlandse kranten: *AD*, *NRC*, *De Telegraaf* en *de Volkskrant*. Deze vier dagbladen zijn niet exemplarisch voor de gehele Nederlandse journalistiek, maar bieden wel relevante inzichten. Er zijn duidelijke verschillen tussen bijvoorbeeld dagelijkse talkshows, weekbladen, blogs en kranten. Journalistieke media, waaronder dagbladen, hebben echter ook een aantal belangrijke overeenkomsten die ze onderscheidt van sociale media. Journalisten zijn bijvoorbeeld beroepsmatige zenders van informatie. De beroepsgroep heeft een eigen ethiek. Belangrijke pijlers daarvan zijn het checken van informatie, het bevestigen van informatie door meerdere bronnen, het onderscheiden van feiten en meningen en het bijdragen aan een gezond en pluriform publiek debat. De kranten zijn daar een goed voorbeeld van. Een voordeel van het onderzoeken van dagbladen is bovendien dat zij verschillende genres combineren (zoals nieuws, achtergrond, opinie en interview), in tegenstelling tot veel andere media, waar vaker één genre de boventoon voert. Door kranten met een verschillende politieke signatuur te kiezen die zich wel richten op het grote publiek, onderzochten we op een efficiënte manier toch een relatief breed spectrum van journalistieke media in Nederland. Dit deden we in het besef lang niet alles mee te nemen en ons vooral te concentreren op de grotere massamedia, waarbij we dus de meer gespecialiseerde media buiten beschouwing hebben gelaten.

Uitgangspunten van de journalistiek zijn: pluriformiteit, controleren van nieuws, hoor en wederhoor, en waarheidsvinding. Pluriformiteit betekent dat diverse onderwerpen, invalshoeken en bronnen in het nieuws naar voren komen. Dit geldt zowel voor ieder journalistiek medium op zichzelf, als voor *de* journalistiek in z'n geheel. Mede om deze reden zijn er veel verschillende media, zowel commercieel als publiek gefinancierd, en media met een verschillende signatuur of set aan basiswaarden. Pluriformiteit betekent echter niet dat alles altijd gezegd moet worden. Daar bieden de andere uitgangspunten tegenwicht tegen.

Naast deze uitgangspunten is er de dagelijkse praktijk van het nieuws maken. Reese en Shoemaker (2016) beschrijven in hun *hierarchy of influences model* welke zaken invloed hebben op de totstandkoming van het nieuws. Zo spelen waardepatronen, keuzes en overtuigingen van de journalist zelf een rol in de keuze van het onderwerp en de invalshoek. Daarnaast zijn er routines die bij de beroepsgroep horen, regels en opvattingen die expliciet of impliciet leven op de redactie, of binnen de gehele nieuwsorganisatie, maar er zijn ook dominante ideeën over de media in de samenleving als geheel (ibid.). Aan deze beïnvloeding valt niet te ontkomen, maar die zou wel kunnen verklaren waarom een journalist, medium of beroepsgroep soms ideeën over het hoofd ziet.

Dat persoonlijke waardepatronen en overtuigingen, vooral over wat goede journalistiek is, een rol spelen in de berichtgeving over de coronacrisis, blijkt uit de masterscriptie van Van Rijsewijk.⁵ Zij interviewde

⁵ Mathilde van Rijsewijk is afgestudeerd socioloog aan de Universiteit van Amsterdam. Haar scriptie schreef zij tijdens, maar losstaand van, haar stage bij het SCP.

veertien dagbladjournalisten over hoe zij zijn omgegaan met coronasceptis. Hoewel er subtiele verschillen bestaan in de aanpak, beschouwen de meeste journalisten de wetenschap als de waarheid, en zien zij coronasceptis als irrationeel en oneerlijk en het publiek als naïef of onwetend (Van Rijsewijk 2022). De vraag is nu: hoe zouden kranten over coronasceptische onderwerpen moeten berichten als we uitgaan van de journalistieke principes zoals feiten checken, onderscheid maken tussen feiten en meningen en meerdere kanten aan het woord laten? Het coronadebat liep tijdens de crisis in de samenleving en politiek vaak hoog op en ging vaak over wat wel en niet waar is. Er waren aan de coronasceptische kant veel zorgen, bijvoorbeeld over de aard en strengheid van de coronamaatregelen, de rol van internationale elites en de vaccinaties. Voortkomend uit de journalistieke principes is het in een dergelijk debat wenselijk dat journalisten aandacht besteden aan het uitleggen van kwesties en op zoek gaan naar feiten die die kwesties uitdiepen, bevestigen of weerleggen.

4.2 Analysemethode

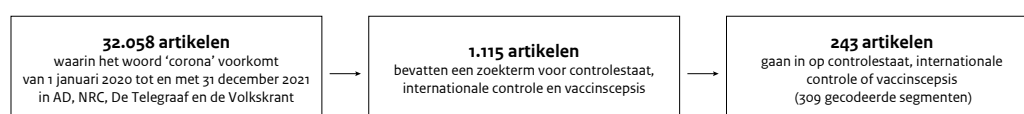
4.2.1 Onderwerpen

We hebben op de dagbladen een handmatige inhoudsanalyse toegepast. We codeerden coronasceptische onderwerpen aan de hand van waarover ze gaan, wie er uitspraken over doen en wat de boodschap is van de claim. Het doel van de analyses was om een goed beeld te krijgen van hoe journalisten drie belangrijke coronasceptische onderwerpen in de dagbladen belichten: vaccinsceptis, de controlestaat en internationale controle.

Andere onderwerpen waren ook mogelijk geweest, maar dit zijn drie belangrijke zorgen die onder coronasceptische mensen leefden (zie ook de onderzoeksrapporten *Coronasceptis in Nederland* en *Op zoek naar alternatieven*), verschillende onderdelen van de coronacrisis raakten en ingingen tegen het institutionele perspectief op corona. Dit maakt het interessant om te kijken hoe journalistieke media met coronasceptis zijn omgegaan. Het gaat namelijk om ideeën die in de samenleving speelden en tegelijkertijd het institutionele perspectief uitdaagden; volgens het institutionele perspectief waren deze ideeën niet op feiten gebaseerd en konden ze zelfs schadelijk zijn. In onze explorerende analyse van socialemediadata kwamen deze drie onderwerpen vaak naar voren; andere coronasceptische ideeën, zoals twijfel over de ernst van de ziekte, laten we hier buiten beschouwing.

De drie onderzochte onderwerpen bestaan uit verschillende mogelijke claims. Met het onderwerp vaccinsceptis bedoelen we uitingen die wijzen op gevaren van de vaccins buiten de bekende bijwerkingen; de uitingen trekken de werking en de doelen ervan in twijfel, bijvoorbeeld door te stellen dat machtige mensen vaccins misbruiken voor eigengewin of om de bevolking te beschadigen. We codeerden het onderwerp controlestaat wanneer het bericht in de nationale context beschrijft hoe bepaalde groepen minder vrijheid zullen krijgen, en getrackt en gecontroleerd (zullen) worden. Woorden die hiermee worden geassocieerd, zijn bijvoorbeeld 'sociaal kredietsysteem', 'massasurveillance' en 'dictatuur'. Wanneer surveillance en controle in de globale context werden besproken, codeerden we dit als internationale controle. Vaak ging het bij dit onderwerp om *The Great Reset*, maar we gebruikten het ook als het bericht ging over bijvoorbeeld *The New World Order* of andere ideeën die een internationale hoax suggereren, of als er belangrijke machtige figuren werden genoemd die achter dit plan zitten, zoals Bill Gates.

Figuur 4.1 Overzicht van selectie artikelen over coronasceptische onderwerpen in AD, NRC, De Telegraaf en de Volkskrant, januari 2020 t/m december 2021

4.2.2 Zoektermen

We selecteerden de artikelen door in de database van LexisNexis te zoeken op zoektermen die de drie geselecteerde onderwerpen uitdrukken met synoniemen en aanverwante woorden tussen januari 2020 en december 2021 (de gebruikte zoektermen zijn te vinden in bijlage B, te vinden op www.scp.nl bij dit rapport). Dit leverde 1115 artikelen op. Onze codeurs lazen al deze artikelen en beoordeelden of ze relevant waren om te coderen. Om relevant gevonden te worden, moet het artikel gaan over *de Nederlandse context*. Dit is omdat we het Nederlandse coronasceptische debat in kaart wilden brengen. Zo is bijvoorbeeld kritiek op de maatregelen in China, in termen van een controlestaat, niet hetzelfde als de Nederlandse situatie kenschetsen als een controlestaat. Bij het onderwerp internationale controle was dit soms anders, omdat dit onderwerp bij uitstek gaat over een internationaal netwerk achter de coronacrisis. Als een artikel is geschreven vanuit het Nederlandse of mondiale perspectief, codeerden we het wel. Als het artikel ging over internationale controle in de context van bijvoorbeeld de Amerikaanse politiek, dan namen we het niet mee.

Eén van onze inclusiecriteria was dat er voldoende informatie over coronasceptische ideeën in het bericht moest staan om het te kunnen coderen. Deze ideeën zijdelings noemen was niet genoeg. Bij het onderwerp vaccinsceptis, bijvoorbeeld, moest dus wel genoemd worden *waarom* iemand zich uitspreekt tegen de vaccins. Met deze criteria bleken slechts 243 artikelen van de gevonden artikelen relevant, wat neerkomt op 28%. We hebben dus met brede zoektermen gezocht op artikelen die coronasceptische onderwerpen noemen. Dat bracht veel ruis met zich mee, maar verkleinde de kans dat we veel relevante artikelen zouden missen. Vervolgens pasten we juist vrij strenge selectie toe om ervoor te zorgen dat de artikelen die we codeerden ook daadwerkelijk ingaan op coronasceptische ideeën. Omdat we geen steekproef van artikelen trokken, maar alle voor ons relevante artikelen onderzochten, hoefden we geen statistische toetsen uit te voeren over de verschillen die we vonden in berichtgeving.

4.2.3 Codering van segmenten

Op het niveau van het artikel codeerden we naast relevant of niet relevant om wat voor soort artikel het gaat: nieuwsbericht, achtergrondartikel, opiniestuk (extern opiniestuk, column of hoofdredactioneel commentaar) of lezersbrief.

Om een goed beeld te krijgen van hoe de journalistiek omgaat met deze onderwerpen, codeerden we op welke manier ze werden besproken. We codeerden dus de stukken tekst waarin een van de onderwerpen werd besproken; dit noemen we segmenten. Een artikel kan meerdere segmenten bevatten. Deze segmenten verschillen in grootte, vanaf een enkele zin tot een alinea. Een segment stopt wanneer de codering van het stukje tekst verandert van onderwerp, boodschap of bron. De lengte van de segmenten telde niet mee in de analyses; het ging erom welke en hoeveel verschillende combinaties van onderwerpen, boodschappen en bronnen voorkomen. Van de segmenten codeerden we of het onderwerp positief, neutraal, weersprekend of aanvallend werd besproken. Deze indeling is gebaseerd op die van Peeters (2020). We codeerden een segment als positief als er in goedkeurende termen werd gesproken over het coronasceptische onderwerp, en neutraal als er geen lading aan werd gegeven. We codeerden een segment als weersprekend als er met informatie werd uitgelegd waarom een coronasceptisch onderwerp werd tegengesproken. We gebruikten de codering aanvallend voor segmenten waarin een coronasceptisch onderwerp werd tegengesproken zonder dat dit onderbouwd wordt met informatie, of als de persoon die het verkondigde in diskrediet werd gebracht of weggezet. Per segment codeerden we één boodschap. Een zin verderop (soms al de eerstvolgende) kon weer een andere boodschap staan; dat zorgde dan voor een nieuw segment dat we apart codeerden met die nieuwe boodschap. Daarnaast codeerden we of een segment een citaat of parafraze van een bron afkomstig was, of vanuit de auteur zelf was geschreven. Zo konden we erachter komen of het onderwerp of de boodschap verschilde per bron die een journalist aanhaalde, of dat de journalist zelf duiding gaf aan het nieuws. Uiteindelijk telden we per maand en per medium de segmenten bij elkaar op om een beeld te geven van hoe er over het algemeen over coronasceptische ideeën in de dagbladen werd bericht. In bijlage C staan drie voorbeelden van segmenten met hun codering.

Tabel 4.1 Codeerschema

artikelniveau		segmentniveau		
relevantie	soort artikel	onderwerp	boodschap	bronnen
relevant	nieuwsbericht	vaccinscepsis	positief	auteur
irrelevant	achtergrondartikel	controlestaat	neutraal	bron
	column/opiniestuk	internationale controle	weersprekend	
	lezersbrief		aanvallend	

Met iedere codering van media was het zoeken naar een balans tussen zo gedetailleerd mogelijk interpreteren van de berichtgeving aan de ene kant en de systematiek, haalbaarheid en intercodeur-betrouwbaarheid aan de andere kant. Het is belangrijk om recht te doen aan de nuance die in artikelen verscholen zit, maar dit kost tijd en brengt altijd een bepaalde mate van subjectiviteit met zich mee. Daarbij was een deel van de artikelen en segmenten die we codeerden ambigu, zowel qua relevantie als qua onderwerp, boodschap en bron. Wij kozen ervoor om een algemeen beeld te schetsen, waardoor het nodig was een groot aantal artikelen te coderen en dit te doen op zo'n manier dat als iemand anders de artikelen zou coderen, het op dezelfde manier zou gebeuren. We stelden hiervoor een codeerinstructie op, codeerden oefensets om de codeerregels aan te scherpen en maten de intercodeurbetrouwbaarheid. Deze was 0,54, en dat is aan de lage kant.⁶ Dit is te verklaren door het interpretatieve karakter van het coderen (hoeveel segmenten een artikel bevat, oordelen of iets sceptisch genoeg is, neutraal of aanvallend van aard is). Daarom werkten we tijdens het coderen veel samen en bespraken we de artikelen waarover een codeur twijfelde.

Die twijfel bestond bijvoorbeeld soms tussen verschillende onderwerpen. Een artikel kan gaan over de claim dat de vaccinaties worden gebruikt om controle over de wereldbevolking te krijgen. In dit geval is er overlap tussen de onderwerpen vaccinscepsis en internationale controle. We maakten hier de afweging of het in die claim meer gaat om de kritiek op het vaccin en waarom mensen zich niet moeten laten vaccineren (vaccinscepsis), of toch meer om controle over de wereldbevolking en dus meer als waarschuwing voor internationale elites (onderwerp internationale controle).

Ook was het niet altijd eenduidig of een bepaalde claim coronasceptisch genoeg is om te coderen. Zo was het bijvoorbeeld bij kritiek op de werking van de vaccins of op de mogelijke bijwerkingen daarvan, niet altijd duidelijk waar zorgen overgaan in scepsis. In deze gevallen keken we vooral naar de achtergrond van de claim: gaat deze uit van een kritische houding, of neigt deze naar wantrouwen ten aanzien van de intenties? Soortgelijke interpretatiekwesties zagen we bij het coderen van de boodschap van een segment. Wanneer is een segment aanvallend genoeg om als zodanig te kunnen coderen? We kwamen dit bijvoorbeeld tegen in segmenten waarin een bron spreekt over internationale controle, waarna de auteur dit een complottheorie noemt. Wij kozen er dan voor om dit te coderen als aanvallend, omdat complottheorie een negatief geladen adjectief is om toe te kennen aan wat er wordt gezegd, zonder dat diegene uitlegt waarom het als een complottheorie bestempeld kan worden. Als dat wel zou worden uitgelegd, dan zouden we het als 'weersprekend' hebben gecodeerd.

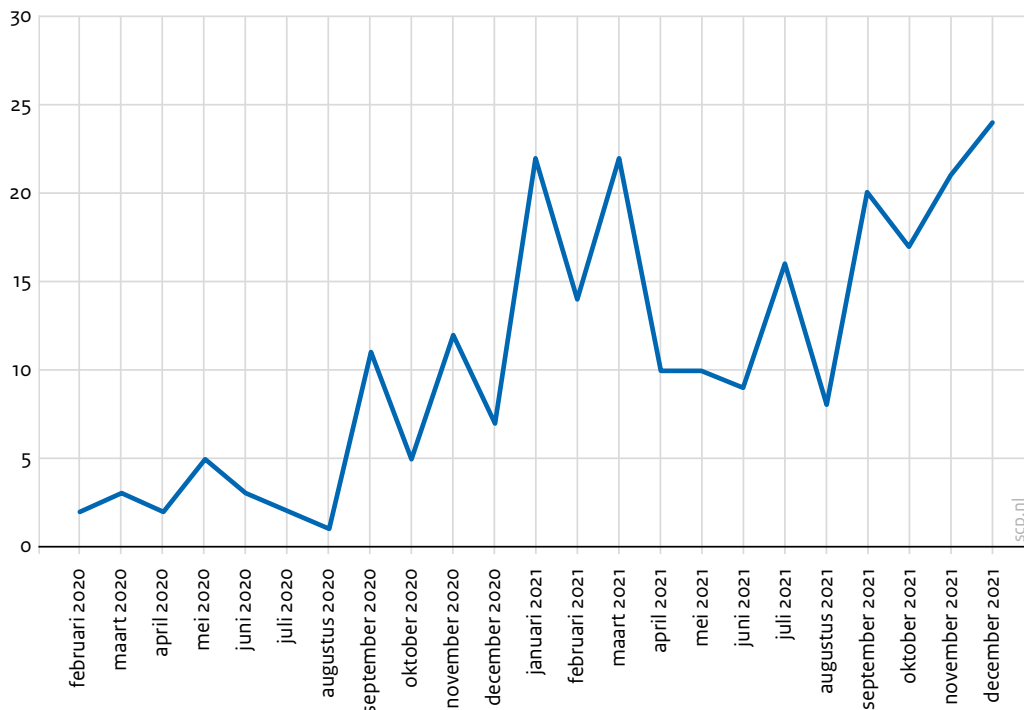
⁶ Dit is de gemiddelde score van de betrouwbaarheid per variabele.

4.3 Resultaten

4.3.1 Aanwezigheid onderzochte onderwerpen

Tijdens het eerste halfjaar van de coronacrisis was er weinig aandacht voor de drie coronasceptische onderwerpen waar we op zochten (zie figuur 4.2). Dat is niet verrassend, omdat er in die tijd nog geen vaccin was tegen corona en het boek *The Great Reset* pas in juni 2020 uitkwam (Schwab en Malleret 2020). In de enkele artikelen uit deze periode die toch over deze onderwerpen gaan, komen mensen aan het woord die al vroeg in de pandemie het idee hadden dat grotere krachten zoals een wereldregering of farmaceutische bedrijven achter de pandemie zitten. In het najaar van 2020 en begin 2021 nam het aantal artikelen met coronasceptische segmenten toe. Dit is de periode waarin de eerste vaccinaties werden aangekondigd en de tweede lockdown werd afgekondigd. Dat is ook terug te zien in de onderwerpen die in die tijd naar voren kwamen. Dit zijn vooral vaccinscepsis in november en januari en controlestaat in januari en maart (zie figuur D.1 in bijlage D). In maart 2021 kwam ook internationale controle vaker in het nieuws. Dit gebeurde vooral in de context van anti-coronademonstraties, waarbij demonstranten aan het woord kwamen of de demonstratie werd geduid. De meeste aandacht voor de geselecteerde coronasceptische onderwerpen was er eind 2021. Dit viel samen met de besmettingsgolf door de omikronvariant, een harde lockdown en boosterprikken. Het onderwerp vaccinscepsis kwam in die maand meer voor dan internationale controle of controlestaat. In december 2021, de maand met de meeste artikelen over de onderzochte coronasceptische onderwerpen, ging het om 24 artikelen in de vier kranten.

Figuur 4.2 Totaalaantal artikelen per maand dat een van de termen bevat die controlestaat, internationale controle of vaccinscepsis beschrijft, in AD, NRC, De Telegraaf en de Volkskrant, januari 2020 t/m december 2021^a

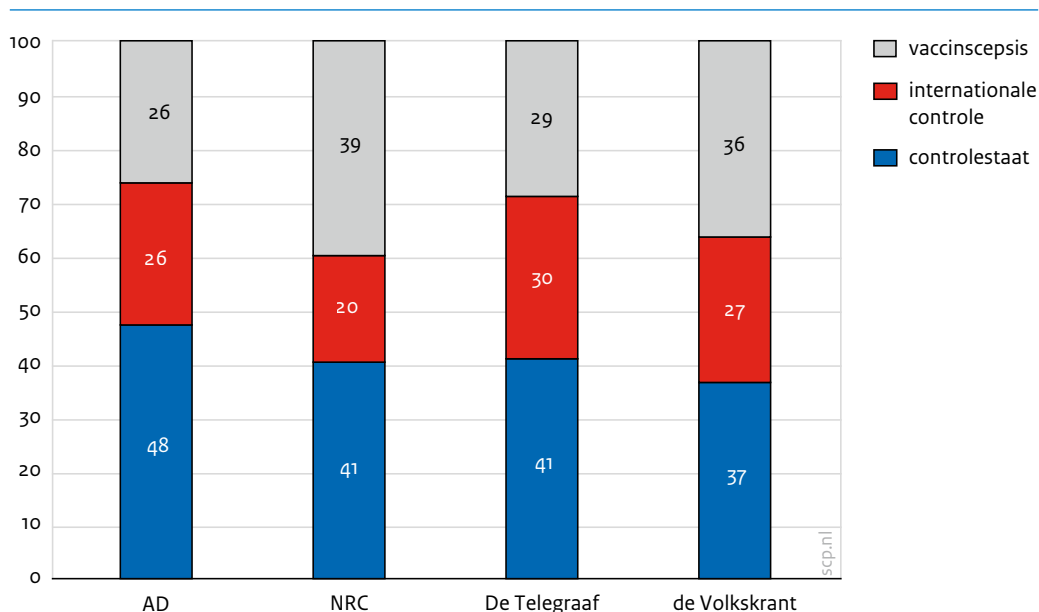

a De onderzoeksperiode begon in januari 2020, maar omdat er in die maand geen artikelen verschenen met een van de zoektermen, hebben we deze maand weggelaten uit de figuur.

Bron: LexisNexis (2020-'21), SCP-bewerking

Over welke coronasceptische onderwerpen de artikelen gaan, verschilt per krant, zoals te zien is in figuur 4.3. Dagbladen verschillen niet veel in waar zij aandacht aan besteden. In het AD was relatief meer aandacht voor controlestaat en internationale controle, en minder voor vaccinsceptis. In NRC was er juist meer ruimte voor vaccinsceptis en het minst voor internationale controle. *De Telegraaf* besteedde relatief de meeste aandacht aan internationale controle. Tot slot is *de Volkskrant* in de verdeling van de aandacht voor coronasceptische onderwerpen relatief gemiddeld ten opzichte van de drie andere dagbladen.

Figuur 4.3 Gecodeerde segmenten per onderwerp in AD, NRC, De Telegraaf en de Volkskrant, januari 2020 t/m december 2021 (in procenten)

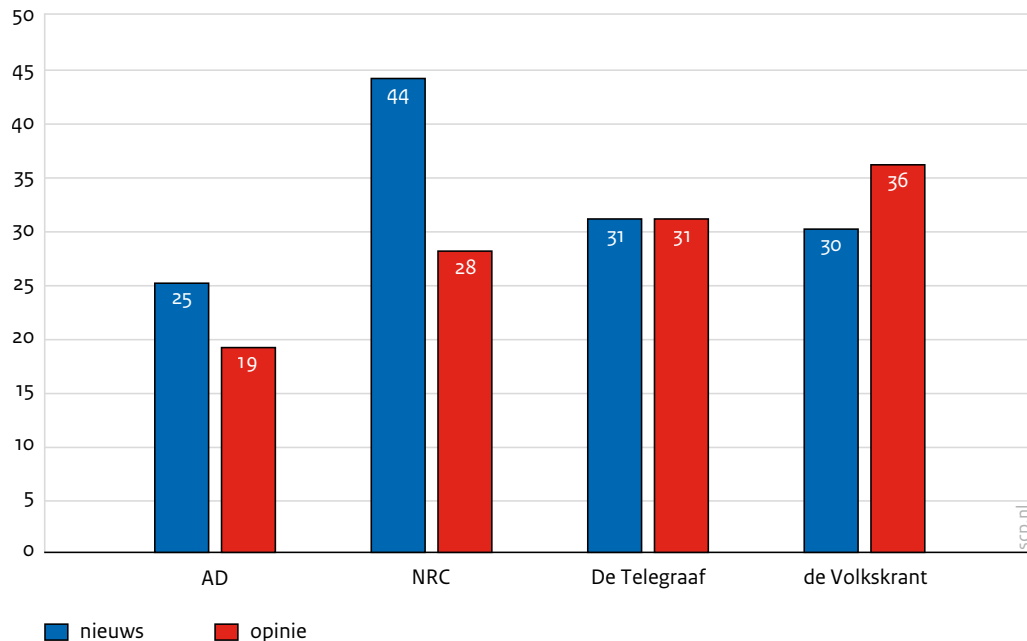

Bron: LexisNexis (2020-'21), SCP-bewerking

4.3.2 Feiten en meningen

In de manier waarop onderwerpen werden belicht, is het goed om te kijken in wat voor soort artikelen ze naar voren komen. Ging het vooral om nieuws- en achtergrondberichten, of om opiniërende stukken? Dan is de vraag dus of het ging om feitelijke berichtgeving, of om de mening van een columnist of van de schrijver van een opinieartikel. Het soort artikelen waarin aandacht aan coronasceptis werd besteed, verschilt per krant, zoals te zien is in figuur 4.4. In het AD en de NRC was er meer aandacht voor de coronasceptische onderwerpen in de nieuws- en achtergrondartikelen dan in columns en opiniestukken. In *De Telegraaf* was de verhouding ongeveer gelijk en in *de Volkskrant* was die juist andersom. Daar was meer aandacht voor vaccinsceptis, controlestaat en internationale controle in opiniërende artikelen dan in de nieuwskaternen.

Figuur 4.4 Aantal artikelen naar nieuws of opinie in AD, NRC, De Telegraaf en de Volkskrant, januari 2020 t/m december 2021

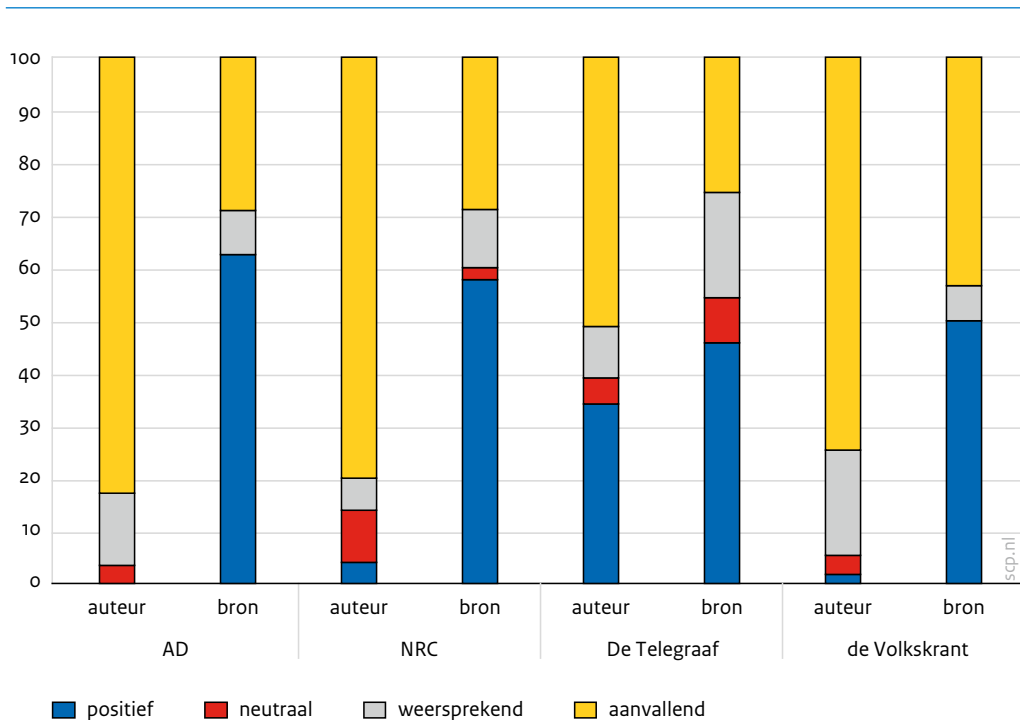
Bron: LexisNexis (2020-'21), SCP-bewerking

4.3.3 Waardengeladen boodschappen

Over het algemeen valt op dat er meestal positief of aanvallend over de coronasceptische onderwerpen werd bericht en slechts weinig op een neutrale of weersprekende manier. Vooral in opiniërende artikelen zien we een oververtegenwoordiging van de aanvallende segmenten. In de nieuwsartikelen, waar met enige regelmaat coronasceptische mensen als bron worden opgevoerd, zijn ook vaak positieve segmenten te vinden (zie figuur D.2 in bijlage D). Er bestaan tussen nieuws- en opiniëerartikelen nauwelijks verschillen in het aantal neutrale of weersprekende segmenten. Ook zijn er geen grote verschillen tussen onderwerpen in de manier waarop ze worden belicht (zie figuur D.3 in bijlage D). Alleen het onderwerp vaccinsceptis wijkt af. Daar zijn relatief wat minder segmenten aanvallend van aard dan bij de andere onderwerpen, maar er zijn juist meer segmenten als weersprekend getypeerd dan bij de andere onderwerpen.

In alle vier de onderzochte kranten zijn het vaker de auteurs die de negatieve lading geven aan coronasceptische onderwerpen, en de positieve lading komt vaker van andere bronnen, vaak coronasceptische mensen die worden geciteerd of geparafraseerd (zie figuur 4.5). Dit contrast is het grootst in het AD. De segmenten die we aan de auteur toeschreven, zijn voor het overgrote deel aanvallend, maar als een bron wordt aangehaald over een onderwerp, dan is de boodschap meestal juist positief. NRC heeft ongeveer hetzelfde patroon als het AD, alleen zijn de auteurs daar net iets vaker – maar nog steeds heel weinig – positief of neutraal. Bronnen zijn in deze krant iets vaker weersprekend. In *De Telegraaf* schrijven de auteurs in vergelijking met de andere dagbladen wat vaker positief over coronasceptische onderwerpen. Bronnen zijn vaker weersprekend. In *de Volkskrant* zijn de auteurs juist wat vaker weersprekend en bronnen even vaak positief als aanvallend.

Figuur 4.5 Gecodeerde segmenten per soort boodschap, naar auteur en bron in AD, NRC, De Telegraaf en de Volkskrant, januari 2020 t/m december 2021 (in procenten)^a

a Citaten en parafrasen van mensen die aangehaald worden, zijn gecodeerd met 'bron'. Segmenten die niet bestaan uit een citaat of parafrase komen op naam van de 'auteur'.

Bron: LexisNexis (2020-'21), SCP-bewerking

4.4 Conflict als invalshoek

In de vier grootste Nederlandse dagbladen was er tijdens de eerste maanden van de coronacrisis bijna geen aandacht voor de drie onderzochte coronasceptische ideeën (vaccinscepsis, controlestaat, internationale controle). Dat veranderde gaandeweg de coronacrisis en zowel controlestaat als internationale controle en vaccinscepsis vonden hun weg naar de pagina's van de kranten. Later tijdens de crisis ging het in verhouding tot het totale coronanieuws nog steeds om weinig artikelen. Uit de manier waarop deze ideeën in het nieuws werden besproken, komt het beeld naar voren dat conflictnieuws als invalshoek een belangrijke rol moet hebben gespeeld. De onderwerpen werden vaker van een positieve of aanvallende invalshoek voorzien dan van een neutrale of een weersprekende invalshoek. Daarbij valt op dat vaak coronasceptische bronnen werden aangehaald voor de positieve invalshoek, maar dat de negatieve insteek vaak vanuit de auteur zelf werd aangedragen. Dit sluit aan bij bevindingen van Van Rijsewijk, die voor haar masterscriptie journalisten interviewde over hoe zij omgaan met coronascepsis (2022). De meeste journalisten zien de wetenschap als de waarheid, vinden coronascepsis irrationeel en oneerlijk en zien hun lezers vaak als naïef of onwetend. Met deze overtuiging is het niet verwonderlijk dat in veel stukken het positieve woord van de coronasceptische bron tegenover het negatieve, afkeurende woord van de auteur komt te staan. Er zijn uiteraard ook artikelen waarin deze dynamiek van conflictnieuws niet voorkomt, maar dit is wel het algemene beeld dat naar voren is gekomen bij het coderen en analyseren van een groot aantal artikelen.

5 Conclusie

Uit dit onderzoeksrapport blijkt welke coronasceptische ideeën er tijdens de eerste twee jaar van de coronacrisis in verschillende media aandacht kregen. We onderzochten zowel sociale media als dagbladen en lieten zien hoe coronasceptische ideeën gedurende de crisis veranderden.

Op sociale media ontstond een levendig debat met een grote verscheidenheid aan coronasceptische ideeën. Zeker vanaf de zomer van 2020 nam het aantal berichten toe waarin werd getwijfeld aan bijvoorbeeld de intenties van politiek en overheid, of aan de effectiviteit van de vaccins of aan de veiligheid ervan. Later in de pandemie werden de specifieke ideeën minder zichtbaar en voerden algemenere beelden, zoals hoax en leugens, burgerlijke vrijheden en discriminatie de boventoon, vooral op de meer mainstream platformen als Facebook en Twitter. De verschillende sociale media hebben ook een eigen profiel en dynamiek. Dit kan komen door verschil in doelgroep, soort berichten of de mate van contentmoderatie, al hangen deze drie zaken ook met elkaar samen.

Bij sociale media gaat het om de vraag in welke mate contentmoderatie wenselijk en mogelijk is: hoeveel en welke diversiteit van ideeën is wenselijk, en wanneer gaan berichten een grens over en wordt ingrijpen op de vrijheid van meningsuiting noodzakelijk? En in hoeverre is het haalbaar om, gegeven de grote hoeveelheid berichten, de content echt goed te modereren? Deze studie laat zien dat de schaal van het aantal berichten het onmogelijk maakt om maatwerk te leveren. Het checken van berichten, de afweging maken van de schadelijkheid ervan tegenover de vrijheid van meningsuiting en het overtuigend beargumenteren waarom het ene bericht wordt weggehaald en het andere bericht mag blijven staan, is een ingewikkelde aangelegenheid. Modereren zal deels door algoritmes moeten gebeuren en dan vindt er onvermijdelijk over- en onderverwijdering plaats. Duidelijkheid en transparantie over moderatie zal onduidelijkheid en argwaan deels kunnen wegnemen. Dit raakt aan een grotere vraag over hoe wij als maatschappij het debat op sociale media zouden willen vormgeven. Op dit moment zijn de kaders van de Europese Unie vrijblijvend; socialemediaplatformen bepalen zelf hoe zij grondrechten en belangen tegen elkaar afwegen, zoals de vrijheid van meningsuiting, de privacy van gebruikers en het weren van informatie die in hun (algoritmes') ogen schadelijk is voor de volksgezondheid.

Onze opvallendste bevinding van de dagbladen is dat coronasceptis vaak in het licht van een conflict tussen aanhangers en tegenstanders stond en dat maar weinig echt werd ingegaan op de zorgen van coronasceptische mensen. Coronasceptische segmenten waren vaak ofwel positief, waarbij een coronasceptische bron werd aangehaald, ofwel voorzien van een negatief attribuut, vaak geschreven zonder bron, dus vanuit de auteur van het bericht. De toon was aanzienlijk minder vaak neutraal of uitleggend weersprekend. Een krantenlezer las daardoor vaak over een strijd tussen twee waarheden, waarbij het coronasceptische perspectief vaak zonder inhoudelijke uitleg terzijde werd geschoven als onwaar.

Voor journalisten bij de dagbladen kan coronasceptis een ingewikkeld onderwerp zijn om over te schrijven. Coronasceptische ideeën gaan vaak in tegen de wetenschappelijke consensus en het kan aantrekkelijk zijn om die ideeën in de berichtgeving te bekritisieren. Tegelijkertijd zijn coronasceptische ideeën vaak ook moeilijk te bewijzen of te weerleggen. Dat coronasceptische onderwerpen vaak als een conflict zijn neergezet, kan komen door de opvattingen van journalisten zelf, maar evengoed door de dominante ideeën op redacties of in nieuwsorganisaties of in de samenleving als geheel. Zoals het onderzoeksrapport *Coronasceptis in Nederland* laat zien, is een minderheid (maar wel een substantiële minderheid) van de Nederlandse bevolking coronasceptisch, waardoor het negatief belichten van deze ideeën een groot deel van het lezerspubliek in hun opvatting zal bevestigen.

Hoe zouden journalisten op basis van deze onderzoeksresultaten moeten omgaan met coronasceptische ideeën? Uiteindelijk moet de journalistiek zelf beslissen wat de beste manier is om journalistiek te bedrijven. Het gaat om het zoeken van een goede balans tussen interessant nieuws brengen binnen de idealen van pluriformiteit en feitelijkheid. Vanuit de basiswaarde van pluriformiteit kun je bijvoorbeeld

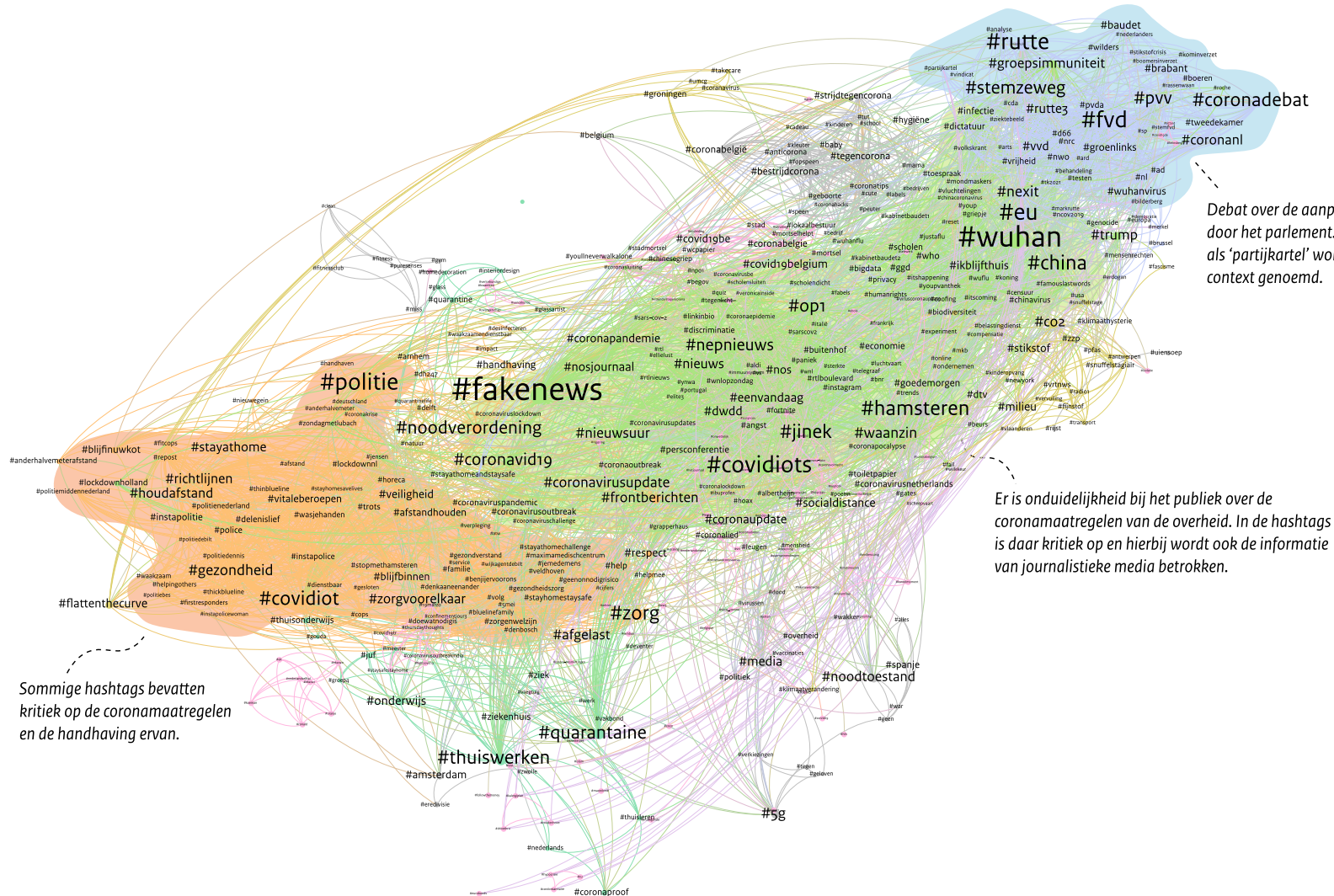
de vraag stellen of het neerzetten van coronasceptis als een conflict bijdraagt aan het publieke debat over corona (waarbij de auteur zelf negatief is over coronasceptis en bronnen aanhaalt om er iets positiefs over te zeggen). Een stap in de goede richting zou zijn om op zoek te gaan naar de achterliggende zorgen van coronasceptische mensen en hen op een respectvolle manier te weerspreken als uit journalistiek onderzoek blijkt dat ze ongelijk hebben. Dit komt tegemoet aan de verschillende opvattingen die in de samenleving leven en de basiswaarden van wat goede journalistiek is. Onderzoeken als deze, die het beeld van een groot aantal berichten laten zien, kunnen de journalistiek helpen te reflecteren op hun eigen berichtgeving.

Literatuur

- Boeschoten, T. en C. van de Ven (2020). 'Je gaat me toch niet als genuanceerd wegzetten hè?'. In: *De Groene Amsterdammer*, nr. 35.
- EC (2022a). 2022 *Strengthened Code of Practice on Disinformation*. Geraadpleegd 23 januari 2023 via digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/2022-strengthened-code-practice-disinformation.
- CvdM (2022). *Digital News Report: Nederland 2022*. Hilversum: Commissariaat voor de Media.
- EC (2022b). *Digital Services Act: Commission welcomes political agreement on rules ensuring a safe and accountable online environment*. Geraadpleegd 23 januari 2023 via ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_2545.
- Gool, R. van en C. van de Ven (2019). 'Wij zijn het nieuwe nieuws'. In: *De Groene Amsterdammer*, nr. 38.
- Hoefman, R., D. Verbeek-Oudijk en L. van Noije (2023). *SCP Kennisnotitie eerste tranche wijziging Wet publieke gezondheid (Wpg)*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keulenaar, E. de, J.C. Magalhães en B. Ganesh (2022). *Modulating moderation: A genealogy of objectionable content on Twitter* (onder review). Geraadpleegd 23 januari 2023 (doi.org/10.33767/osf.io/wvp8c).
- Lubach, A. (presentator) (2018). De online fabeltjesfuik. In: Zondag met Lubach, uitzending van 18 oktober 2020, [minuut 5:55 tot minuut 30:16]. Geraadpleegd 23 januari 2023 via www.npo3.nl/zondag-met-lubach/18-10-2020/VPWON_1314457.
- Nicas, J. (2018). How YouTube Drives People to the Internet's Darkest Corners. In: *The Wall Street Journal*, 7 februari 2018. Geraadpleegd 23 januari 2023 via www.wsj.com/articles/how-youtube-drives-viewers-to-the-internets-darkest-corners-1518020478.
- Peeters, S. (2020). *Normification of extreme speech and the widening of the Overton window*. Open Intelligence Lab. Geraadpleegd 23 januari 2023 via oilab.eu/normification-of-extreme-speech-and-the-widening-of-the-overton-window.
- Reese, S.D. en P.J. Shoemaker (2016). A media sociology for the networked public sphere: The hierarchy of influences model. In: *Mass Communication and Society*, jg. 19, nr. 4, p. 389-410.
- Rijsewijk, M. van (2022). *De journalistiek en kritiek in de coronapandemie* (masterthesis). Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Schaper, J., J.D. Haan en A. Wennekers (2019). *Trends in Media: Tijd*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Schwab, K. en T. Malleret (2020). *COVID-19: The great reset*. Genève: Forum Publishing.
- Severin, W.J. en J.W. Tankard (2001). *Communication theories: Origins, methods, and uses in the mass media*. New York: Longman.
- Simon, M., K. Welbers, A.C. Kroon en D. Trilling (2022). Linked in the dark: A network approach to understanding information flows within the Dutch Telegramsphere. *Information*. In: *Communication & Society*, p. 1-25.
- Skafle, I., A. Nordahl-Hansen, D.S. Quintana, R. Wynn en E. Gabarron (2022). Misinformation about COVID-19 vaccines on social media: rapid review. In: *Journal of medical Internet research*, jg. 24, nr. 8, e37367.
- Statistica (2020). *Monthly Telegram app downloads in The Netherlands*. Geraadpleegd 23 januari 2023 via www.statista.com/statistics/999294/monthly-telegram-app-downloads-in-the-netherlands.
- Tufekci, Z. (2018). YouTube, the Great Radicalizer. In: *The New York Times*, 10 maart 2018. Geraadpleegd 23 januari 2023 via www.nytimes.com/2018/03/10/opinion/sunday/youtube-politics-radical.html.
- WHO (2020). *An ad hoc WHO technical consultation managing the COVID-19 infodemic: call for action*. Genève: Wereldgezondheidsorganisatie.

Bijlage A Netwerkfiguren coronasceptische hashtags op sociale media

A.1 Netwerkfiguur van coronasceptische hashtags op sociale media in fase 1: begin van de pandemie, maart 2020 (vergroting van figuur 3.1; [klik hier om terug te gaan naar het rapport](#))

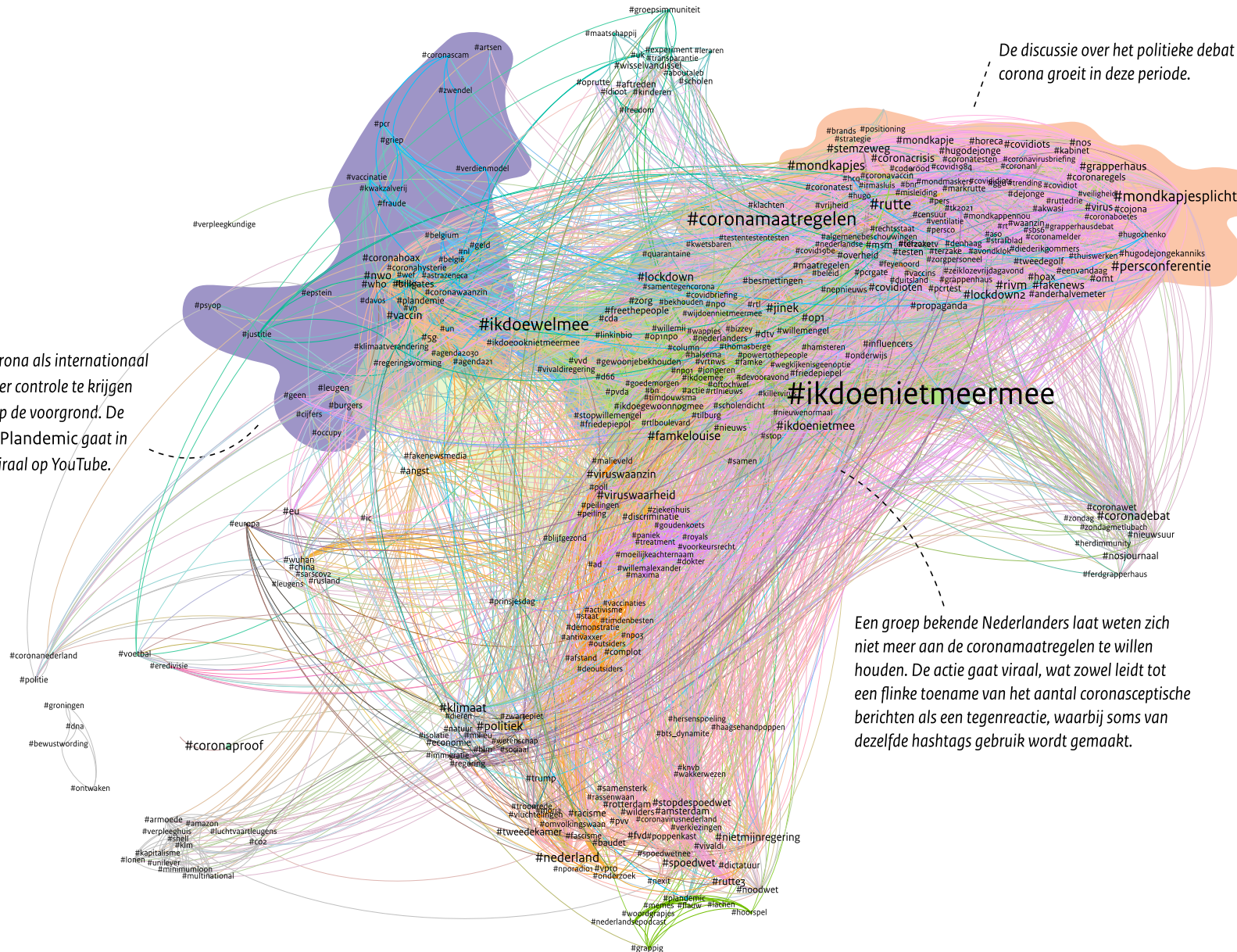

Debat over de aanpak van de coronacrisis door het parlement. Eerder gebruikte hashtags als 'partijkartel' worden in coronasceptische context genoemd.

Er is onduidelijkheid bij het publiek over de coronamaatregelen van de overheid. In de hashtags is daar kritiek op en hierbij wordt ook de informatie van journalistieke media betrokken.

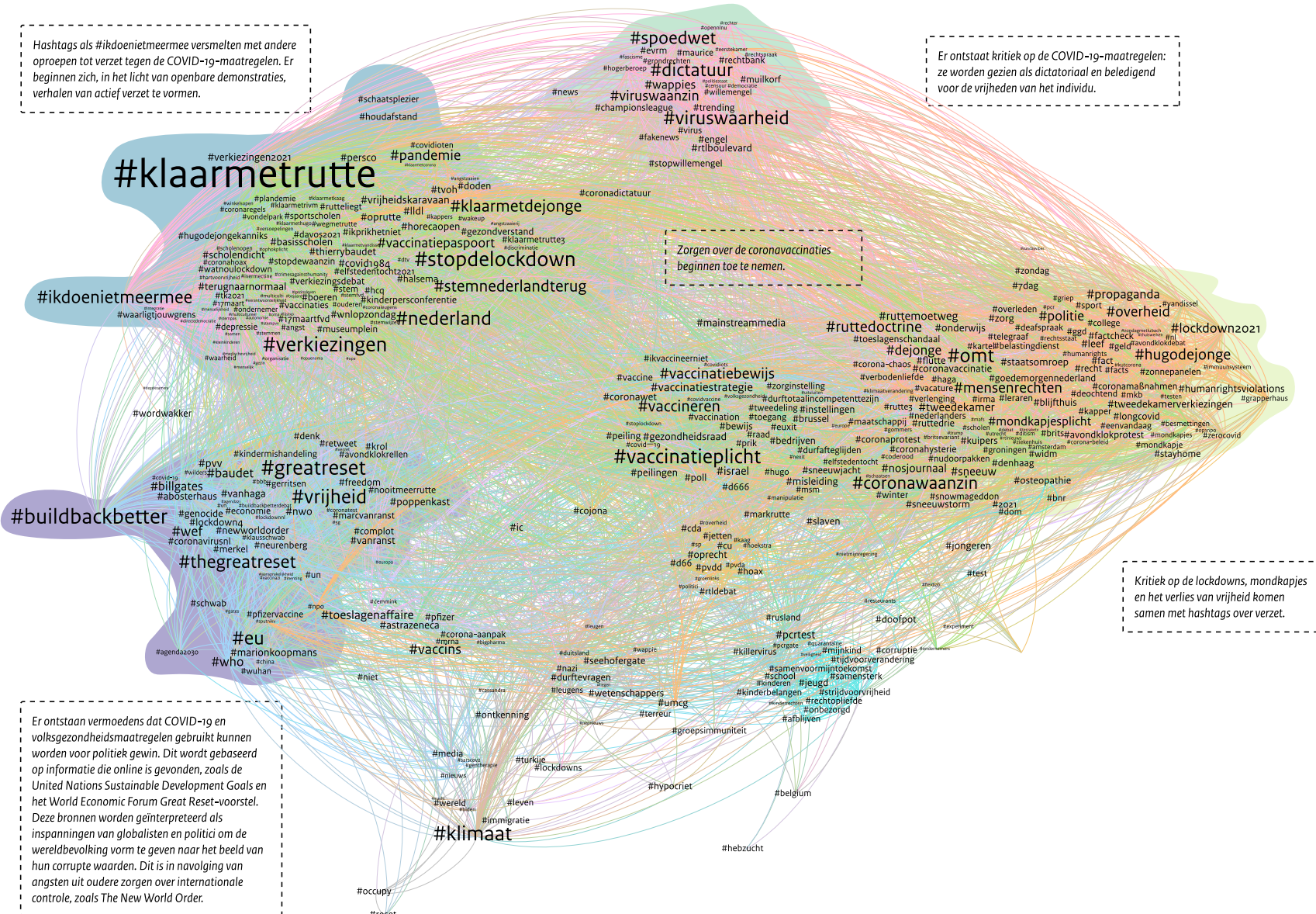
Sommige hashtags bevatten kritiek op de coronamaatregelen en de handhaving ervan.

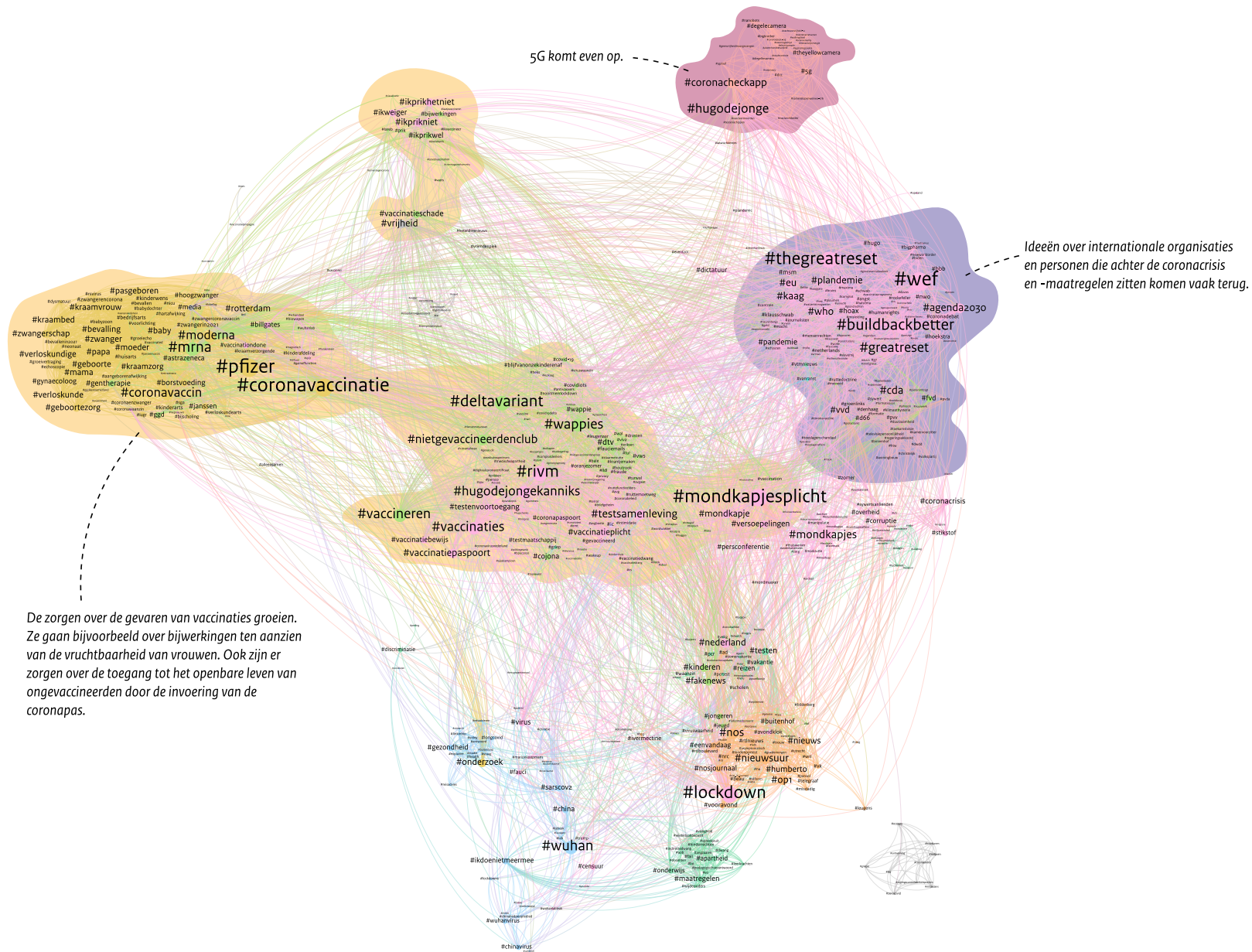
Ideën over corona als internationaal middel om meer controle te krijgen komen meer op de voorgrond. De documentaire Plandemic gaat in deze periode viraal op YouTube.

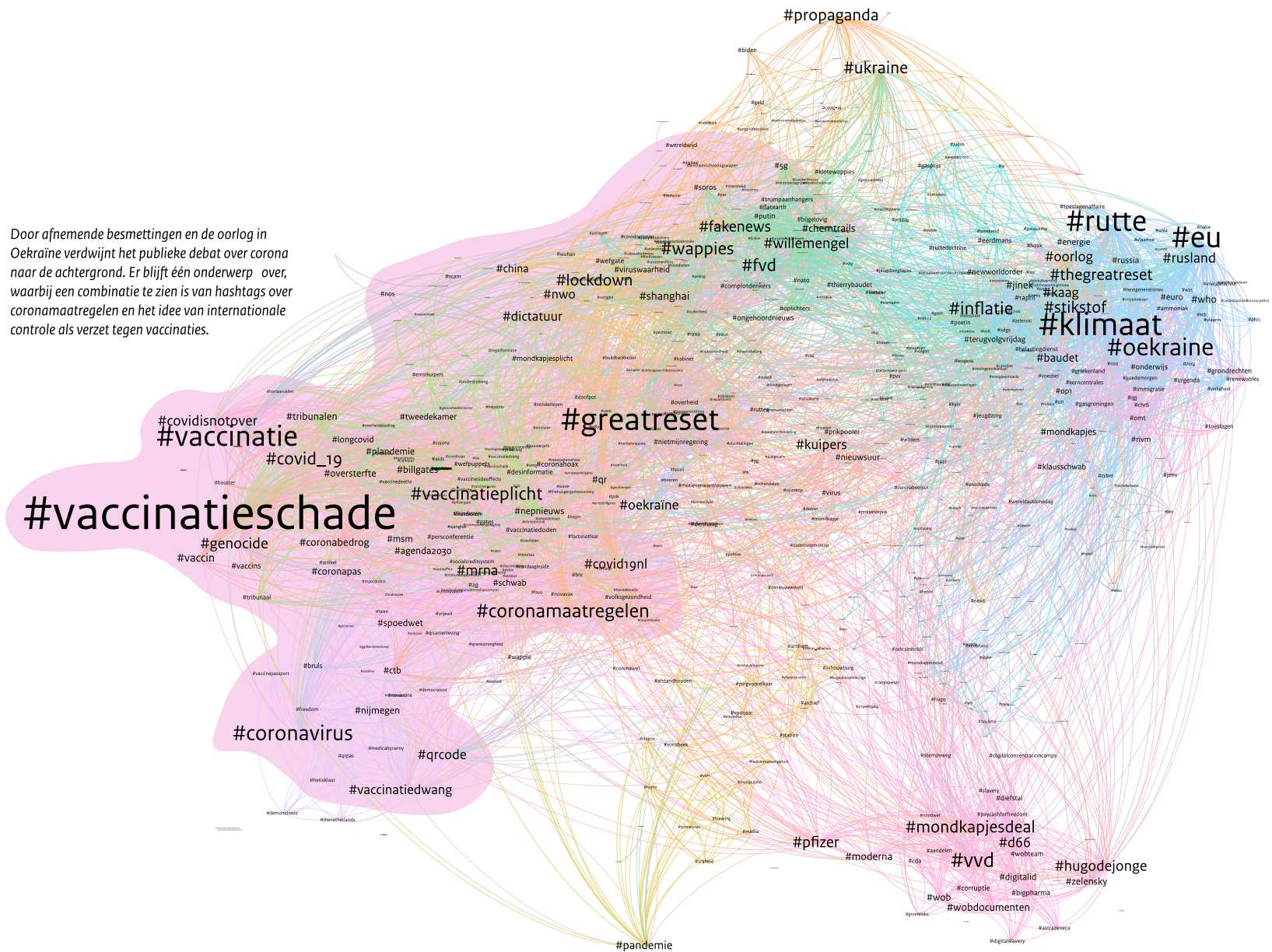
De discussie over het politieke debat rondom corona groeit in deze periode.

Een groep bekende Nederlanders laat weten zich niet meer aan de coronamaatregelen te willen houden. De actie gaat viraal, wat zowel leidt tot een flinke toename van het aantal coronasceptische berichten als een tegenreactie, waarbij soms van dezelfde hashtags gebruik wordt gemaakt.

Door afnemende besmettingen en de oorlog in Oekraïne verdwijnt het publieke debat over corona naar de achtergrond. Er blijft één onderwerp over, waarbij een combinatie te zien is van hashtags over coronamaatregelen en het idee van internationale controle als verzet tegen vaccinaties.

Dit is een uitgave van:

Sociaal en Cultureel Planbureau
Postbus 16164
2500 BD Den Haag
www.scp.nl
info@scp.nl

50 jaar spiegel
van de
samenleving

